

Marcin Jurczyk ■

Przestępczość nieletnich w myśl ogólnej teorii napięcia Roberta Agnew

Juvenile delinquency in Robert Agnew's general strain theory

Abstrakt: Przedmiotem tekstu uczyniono przedstawienie teoretycznego kontekstu ogólnej teorii napięcia autorstwa Roberta Agnew, wyjaśniającej przestępczość młodzieży w kategoriach relacji społecznych polegających na negatywnych stosunkach jednostki z innymi. Odniesiono się do prezentacji teorii będących inspiracją do rozwoju tej teorii, m.in. teorii anomii R.K. Mertona, teorii podkultur dewiacyjnych A. Cohena, teorii zróżnicowanych możliwości R. Clowarda i L. Ohlina oraz instytucjonalnej teorii anomii S. Messnera i R. Rosenfelda. Zaprezentowano zagadnienia dotyczące typów napięć, jakich doznaje jednostka w relacji z innymi osobami, strategii adaptacji do przeżywanego napięcia, możliwości ich przewidywania oraz roli relatywnej deprywacji w rozwoju subiektywnie odczuwanego napięcia wśród młodzieży popełniającej czyny karalne. Dalsze rozważania poświęcono prezentacji wyników badań zagranicznych i polskich wykorzystujących twierdzenia teorii napięcia w wyjaśnianiu przestępczości młodzieży.

Słowa kluczowe: ogólna teoria napięcia Roberta Agnew, przestępczość nieletnich, napięcie, rodzina, szkoła, grupa rówieśnicza, kontrola społeczna

Abstract: The subject of the text is the theoretical context of Robert Agnew's General Strain Theory which explains youth crime in terms of social relationships, focussing on the individual's negative relationships with others. Reference has been made to theories that inspired the development of Agnew's theory, including Merton's theory of anomie, Cohen's theory of subculture formation, Cloward & Ohlin's opportunity theory, and Messner & Rosenfeld's institutional anomie theory. The article presents issues regarding the type of strain experienced by the individual in relation to other people, strategies for adapting to strain, the possibilities of predicting it, and the role of relative deprivation in

the development of subjectively felt strain among adolescents who commit criminal acts. Further considerations were devoted to research published in Poland and abroad which uses Agnew's theory to explain youth crime.

Keywords: Robert Agnew's general strain theory, juvenile delinquency, strain, family, school, peer group, social control

1. Źródła teorii napięcia Roberta Agnew

Przestępczość młodzieży jako zjawisko ogólnoswiatowe zatacza kręgi, modyfikując swoje formy oraz charakter. Motywy działań przestępczych młodzieży oraz udział determinantów społecznych i podmiotowych to problem, który zasługuje na kontynuację badań oraz na wyjaśnienie teoretyczne. Istotnie duży potencjał wyjaśniający wydaje się prezentować pod tym względem ogólna teoria napięcia autorstwa Roberta Agnew, szczególnie słabo eksplorowana w polskich badaniach empirycznych.

Ogólna teoria napięcia – General Strain Theory¹ zarówno nawiązuje do teorii socjologicznych z uwzględnieniem teorii zróżnicowanych powiązań Edwina Sutherlanda, jak i odwołuje się do ustaleń z zakresu psychologii, przede wszystkim do problematyki agresji, stresu oraz atrybucji przyczyn niepowodzeń. Teoria ta wyjaśnia przestępczość w kategoriach relacji społecznych polegających na negatywnych stosunkach jednostki z innymi. Teorie kryminologiczne, takie jak teoria anomii Roberta K. Mertona, teoria podkultur dewiacyjnych Alberta Cohena oraz teoria zróżnicowanych możliwości Richarda Clowarda i Lloyd'a Ohlina, wskazują, że niektóre osoby z klas niższych są bardziej podatne na przestępstwo wówczas, gdy legalne sposoby poprawy ich sytuacji nie są możliwe do osiągnięcia poprzez kulturowo wyznaczone cele takie jak sukces materialny czy status klasy średniej, co w konsekwencji prowadzi do wytworzenia subiektywnego poczucia napięcia, którego implikacją staje się rezygnacja z przyjętych celów oraz wybór drogi nielegalnego osiągnięcia wcześniej wyznaczonych priorytetów². Jak zaznacza Ewa Czerwińska-Jakimiuk, teorie napięcia spotkały się z ogromnym rezonansem społecznym. W latach 60. XX w. uważano, iż rozwiązanie problemu przestępczości młodzieży z klas niższych będzie możliwe przy założeniu, że stworzy się jej warunki do osiągnięcia wartości kulturowo aprobowanych przy wyrównaniu życiowych szans³.

¹ R. Agnew, *Foundation for a general strain theory of crime and delinquency*, „Criminology” 1992, t. 30, nr 1, s. 47–88.

² G. Froggio, *Strain and juvenile delinquency. A critical review of Agnew's general strain theory*, „Journal of Loss and Trauma” 2007, t. 12, nr 4, s. 383–418.

³ E. Czerwińska-Jakimiuk, *Przestępczość młodocianych. Interpretacja zjawiska w świetle ogólnej teorii napięcia Roberta Agnew* [Youth Crime. Interpretation of the Phenomenon in Light of Robert Agnew's General Strain Theory], Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2011, s. 32.

Pierwsza z wyżej wymienionych – teoria anomii Roberta K. Mertona⁴ – odnosi się do klasycznej teorii anomii sformułowanej przez Émile’a Durkheima w 1930 r., upatrującej źródeł patologii w niedoskonałości natury człowieka. Żeby owa niedoskonałość mogła się ujawnić, musi zawieść społeczny system kontroli normatywnej. Do jej popularności przyczynił się socjolog Robert K. Merton, który wykorzystał podstawowe założenia teorii Durkheima dotyczące znaczenia społeczeństwa z jego porządkiem normatywnym w kształtowaniu ludzkich dążeń, a także Durkheimowskie pojęcie „anomalii”. Dla Mertona, podobnie jak dla Durkheima, porządek normatywny tworzy ramy dla ludzkich dążeń. Jednak w przeciwieństwie do Durkheima Merton miał całkowicie inne zdanie w kwestii natury człowieka. Uważał on, że człowiek jest przede wszystkim racjonalny w swoich dążeniach, a podstawową zasadą, którą się kieruje, jest zaspokojenie swoich potrzeb w sposób najbardziej dla siebie dostępny⁵.

W swojej teorii Merton wyróżnił pięć typów adaptacji (dewiacji) do sytuacji dysfunkcji zachodzącej między społecznie akceptowanymi celami i wartościami a zinstytucjonalizowanymi środkami służącymi do ich realizacji. Są to: konformizm, innowacja, rytualizm, wycofanie oraz bunt. Typy te, jak zaznacza Iwona Taranowicz, nie odnoszą się do osobowości, lecz do ról społecznych. Jednostka może przyjmować różne typy przystosowania w różnych okresach życia czy w różnych jego obszarach⁶. Również Wilbert M. Leonard pisze, że twórca teorii anomii uważa, iż sytuacje, w których pojawiają się rozbieżności pomiędzy aspiracjami osoby a środkami do zdobycia obranych przez nią celów, generują napięcia, które u jednych osób mogą przerodzić się w dewiację, a u innych jednostek nie będą wywoływały negatywnych emocji⁷.

W ujęciu Mertona jednostki doświadczające rozbieżności między strukturą kulturową a społeczną podejmują próby przystosowania się do zaistniałej sytuacji, które można uznać za strategie radzenia sobie ze stanem anomii i napięcia. Stan napięcia natomiast definiowany jest jako frustracja społecznie wytworzonych potrzeb, przejawiająca się w rozbieżności pomiędzy aspiracjami jednostki

⁴ R.K. Merton, *Social Theory and Social Structure*, Free Press, New York 1957.

⁵ D. Huschka, S. Mau, *Social anomie and racial segregation in South Africa*, „Social Indicators Research” 2006, t. 76, nr 3, s. 467–498; por. D. Murphy, M. Robinson, *The Maximizer. Clarifying Merton’s theories of anomie and strain*, „Theoretical Criminology” 2008, t. 12, nr 4, s. 501–521; I. Pospiszyl, *Patologie społeczne [Social Dysfunctions]*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012; W.W. Szczęśny, *Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki [Overview of Resocialization Theory with Elements of Social Pathology and Prevention]*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.

⁶ I. Taranowicz, *Dewiacja i kontrola społeczna [Deviation and social control]* [w:] A. Majchrowska (red.), *Wybrane elementy socjologii. Podręcznik dla studentów i absolwentów wydziałów pielęgniarstwa i nauk o zdrowiu akademii medycznych [Selected Elements of Sociology. A Textbook for Students and Graduates of the Nursing and Health Sciences Departments of Medical Schools]*, Wydawnictwo Czelej, Lublin 2003, s. 206.

⁷ W.M. Leonard, *A Sociological Perspective of Sport*, Burgess, Minneapolis 1984.

a możliwościami ich zaspokojenia. Napięcie jest więc konsekwencją dezorganizacji społecznej w skali makrospołecznej, względnie – anomii⁸.

Kolejną z klasycznych teorii napięcia jest teoria podkultur dewiacyjnych Alberta Cohena. Często zaliczana jest ona do grupy teorii podkultur, ale – mimo zaakcentowania podkultury przestępczej – stanowi przykład teorii napięcia⁹. Charakterystycznym rysem tej teorii, jak podkreśla Jan M. Stanik, jest oparcie się już w punkcie wyjścia zarówno na założeniach teorii Mertona, jak i na zgoła odmiennej teorii zróżnicowanych powiązań Sutherlanda. Z teorii anomii Cohen zaczerpnął typologię dewiacyjnych form przystosowania, z teorii Sutherlanda zaś – podstawę opisu mechanizmów nabywania standardów podkulturowych oraz czynników odpowiedzialnych za trwanie, a nawet za rozwój (modyfikacje funkcjonalne) owych standardów w obrębie grup podkulturowych¹⁰.

W swojej koncepcji Cohen kładzie szczególny nacisk na procesy grupowe leżące u podłoża zachowań dewiacyjnych. Według tego autora podstawowym warunkiem wyłonienia się nowych form podkulturowych jest interakcja jednostek, które mają podobne problemy w przystosowaniu. Cohen wskazuje, że kultura gangów młodzieżowych, w wyniku zablokowania dążeń do osiągnięcia ogólnie uznawanych celów życiowych, wyraża się w negowaniu wartości cenionych przez warstwę średnie społeczeństwa¹¹. Cohen zakłada, że w społeczeństwie istnieje system podstawowych dążeń charakterystycznych dla wszystkich jego członków. Klasa średnia natomiast, jako dominująca w społeczeństwie, narzuca przedstawicielom warstw niższych swoje standardy działania, zachowania oraz miary sukcesu¹².

Warto również zwrócić uwagę na pojęcie „napięcia” w teorii zróżnicowanych możliwości Richarda Clowarda i Lloyda Ohlina (*Theory of Differential Opportunity*), która łączy w sobie elementy podejść Mertona i Sutherlanda. Cloward i Ohlin wychodzili z założenia, że wykształcenie się napięcia jest uzależnione od tego, czy zgodnie z panującą ideologią sukcesu jednostka przypisuje swoje niedostatki bądź niepowodzenia własnym wadom lub ułomnościom charakteru, czy też postrzega, że istniejący porządek społeczny uniemożliwia jej osiągnięcie kulturowo wyznaczonych celów. Gdy jednostka dostrzega strukturalne bariery na drodze do sukcesu, sprzyja to zachowaniom dewiacyjnym. Odbieranie prawomocności niesprawiedliwym lub nieprzystającym do sytuacji normom jest

---

⁸ M. Ciosek, *Psychologia sądowa i penitencjarna* [Forensic and Penitentiary Psychology], Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2003; por. R.R. Kornhauser, *Social Sources of Delinquency. An Appraisal of Analytic Models*, University of Chicago Press, Chicago 1978.

⁹ A. Kossowska, *Funkcjonowanie kontroli społecznej. Analiza kryminologiczna* [The Functioning of Social Control. A Criminological Analysis], Agencja Scholar, Warszawa 1992, s. 88.

¹⁰ J.M. Stanik, *Psychologia sądowa* [Forensic Psychology], Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013, s. 218–219.

¹¹ A. Siemaszko, *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych* [Limits of Tolerance. On the Theories of Deviant Behaviour], Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993, s. 136.

¹² Ibidem, s. 137.

podstawowym warunkiem zaangażowania dewiacyjnego¹³. Twórcy teorii zróżnicowanych możliwości poszukują przyczyn zachowań dewiacyjnych oraz przestępczych w rozbieżności pomiędzy aspiracjami jednostki a możliwością ich realizacji w sposób legalny, konformistyczny, co powoduje stan napięcia, który może zostać rozładowany poprzez uczestnictwo w podkulturze młodzieżowej. Wzory zachowań przestępczych przejmowane są przez młodzież (w wyniku uczenia się poprzez modelowanie), która stopniowo angażuje się w aktywność naruszającą porządek prawny, działając na początku w gangach młodzieżowych (pewien rodzaj stażu), a później – w grupach dorosłych przestępców¹⁴.

Warto również wskazać na instytucjonalną teorię anomii Stevena Messnera i Richarda Rosenfelda¹⁵ zaliczaną, podobnie jak teoria napięcia Roberta Agnew, do współczesnych teorii napięcia. Sformułowana w latach 90. ubiegłego wieku była próbą wyjaśnienia wysokiego, w porównaniu z innymi krajami rozwiniętymi, poziomu przestępcstwa w Stanach Zjednoczonych. Pozostając w paradygmacie socjologii Durkheima, teoria ta zakłada, że poziom i forma przestępcstwa dokonywanych w danym społeczeństwie stanowią konstytutywną charakterystykę jego organizacji¹⁶. Messner i Rosenfeld prezentują teorię, w której mamy do czynienia ze strukturalnym rozumieniem napięcia, podobnie jak w teorii Mertona. Autorzy ci twierdzą, że zarówno struktura, jak i kultura społeczeństw zachodnich charakteryzują się tym, że ogromną wagę przywiązuje się do sukcesu finansowego, nie zwracając większej uwagi na to, czy osiągnięto go przy pomocy zgodnych z prawem środków. Ewa Czerwińska-Jakimiuk zaznacza, że powszechny kult pieniądza oraz lansowanie, w szczególności przez mass media, konsumpcyjnego stylu życia powodują, iż zadania i funkcje społeczne państwa (np. właściwe wypełnianie obowiązków wobec rodziny, troska o innych ludzi, zdobywanie wiedzy) umiejscawiają się na dalszym planie. W konsekwencji uzyskują one znacznie mniejsze poparcie kulturowe i uznanie społeczne. Tym samym instytucje nieekonomiczne nie mogą sprawować właściwej kontroli oraz ograniczać kryminogenicznego zjawiska kulturowego, jakim jest przecenianie sukcesu finansowego. Tak więc

im bardziej przekonania jednostek są bliższe wartościom rynku, tym większy jest nacisk na poszukiwanie najbardziej wydajnych sposobów osiągnięcia sukcesu finansowego, a niezawodnym środkiem prowadzącym do tego celu

¹³ Ibidem, s. 137 i n.

¹⁴ E. Czerwińska-Jakimiuk, *Przestępczość młodocianych. Interpretacja...*, op. cit., s. 39.

¹⁵ S. Messner, R. Rosenfeld, *Markets, morality and an institutional anomie theory of crime* [w:] N. Passas, R. Agnew (red.), *The Future of Anomie Theory*, Northeastern University Press, Boston 1997.

¹⁶ A. Lewicka-Strzałecka, *Moralność finansowa konsumentów jako konstrukt teoretyczny i jego empiryczna reprezentacja na przykładzie polskich konsumentów* [Consumer financial morality as a theoretical construct and its empirical representation with regards to Polish consumers], „Przegląd Socjologiczny” 2016, t. 65, nr 3, s. 41–79.

może okazać się zachowanie przestępcze. Ponadto Messner i Rosenfeld sugerują, że wszelkie działania podejmowane w celu zmniejszenia przestępczości okazują się nieskuteczne ze względu na fakt, iż nacisk na przekraczanie prawa wynika ze strukturalnego nacisku społeczeństwa¹⁷.

2. Główne twierdzenia teorii napięcia

Robert Agnew przyjmuje, że napięcie to stan będący skutkiem istnienia negatywnych relacji, obecności wpływów bądź związków z innymi, które jednostka uznaje za niekorzystne dla siebie i których sobie nie życzy.

Napięcie może zarówno być rezultatem niepowodzeń w osiągnięciu pozytywnych celów, jak i wynikać z niemożności legalnego unikania negatywnych, stresogennych sytuacji. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, iż Agnew modyfikuje zakres celów, do których dążą jednostki, nie ograniczając się do klasy średniej, ale uwzględniając również te, które są lansowane przez podkulturę młodzieżową. Zachowanie przestępcze w teorii Agnew jest wynikiem nacisku i zachodzi pod wpływem negatywnych stanów afektywnych, w szczególności gniewu, które wynikają z niekorzystnych relacji z innymi osobami¹⁸. Jak podkreśla autor, osoby odczuwające napięcie mogą doświadczyć negatywnych reakcji emocjonalnych, takich jak gniew, złość, lęk¹⁹, oraz depresji związanej z zażywaniem substancji psychoaktywnych. Ze względu na główny akcent teorii napięcia najbardziej krytyczną reakcją emocjonalną jest gniew. Gniew pojawia się, gdy jednostka kieruje swoją wrogością na innych. Jest kluczową emocją, ponieważ zwiększa poczucie pokrzywdzenia jednostki, rodzi pragnienie odwetu, mobilizuje jednostkę do działania, obniża możliwości kontrolne, gdyż po części jednostka wierzy, że inni odczuwają jej gniew jako usprawiedliwiony²⁰.

¹⁷ E. Czerwińska-Jakimiuk, *Przestępczość młodocianych. Interpretacja...*, op. cit., s. 41.

¹⁸ R. Agnew, *Foundation...*, op. cit., s. 48.

¹⁹ Idem, *Pressured Into Crime. An Overview of General Strain Theory*, Oxford University Press, New York 2006.

²⁰ Idem, *Reflection on "A Revised Strain Theory of Delinquency"*, „Social Forces” 2012, t. 91, nr 1, s. 33–38.

3. Typy napięcia

Teoria napięcia Agnew dotyczy ujemnych związków z innymi, które odnoszą się do różnych typów napięć. Agnew wyróżnił trzy główne typy napięcia, których jednostka doznaje w relacji z innymi osobami. Zaliczyć do nich można: napięcie jako wynik niepowodzeń jednostki w osiąganiu pozytywnie wartościowanych celów (typ I); napięcie jako wynik pozbawienia pozytywnie ocenianej stymulacji (typ II) oraz napięcie jako wynik prezentacji negatywnych bodźców (typ III).

Typ I obejmuje trzy podtypy. Pierwszy dotyczy większości głównych napięć odnoszących się do klasycznych teorii napięcia, a także nowoczesnych teorii napięcia koncentrujących się na osiągnięciu celów bezpośrednich. Kolejne dwa typy pochodzą z literatury kryminologicznej analizującej problemy poczucia sprawiedliwości.

- napięcie jako rozbieżność między aspiracjami a oczekiwaniami i aktualnymi osiągnięciami

W klasycznych teoriach napięcia (Mertona, Cohena, Clowarda i Ohlina) brano pod uwagę przede wszystkim dążenie do sukcesu finansowego i statusu klasy średniej, co pozwalało wyjaśnić w szczególności przestępczość przedstawicieli klas niższych. Zgodnie z tymi teoriami napięcia, jakie pojawiają się u adolescentów z warstw niższych, mogą być mierzone jako rozbieżności między aspiracjami (lub idealnymi celami) i oczekiwaniami (lub oczekiwanymi poziomami osiągnięć tych celów). Agnew natomiast zmodyfikował zakres celów, nie ograniczając się tylko do celów wyznaczonych przez klasę średnią, ale uwzględniając także cele ważne dla większości młodzieży bez względu na pochodzenie. Nacisk położony jest tutaj na czynniki typu: zdolności, inteligencja, ciekawa osobowość, atrakcyjność fizyczna, sprawność sportowa, popularność wśród rówieśników. Ponadto autor zwraca uwagę, iż, po pierwsze, cele te mogą mieć charakter bezpośredni, natychmiastowy, po drugie – ważniejsze są dla jednostki osiągnięcia faktyczne, a nie te antycypowane. Agnew przyjmuje założenie, że również osobom z klasy średniej może brakować możliwości niezbędnych do osiągnięcia wyżej wymienionych celów za pomocą legalnych środków. Tym samym jednostki takie mogą doświadczać napięcia wynikającego z rozbieżności między aspiracjami a aktualnymi, faktycznymi osiągnięciami, przy czym należy brać pod uwagę cele bezpośrednie²¹.

- napięcie jako rozbieżność między oczekiwaniami a aktualnymi osiągnięciami

Ten rodzaj napięcia wskazuje, iż oczekiwania z przeszłego doświadczenia i porównywania się jednostki z osobami odniesienia („znaczącymi innymi”), u których dostrzega ona podobne do swoich cechy, są źródłem poczucia niesprawiedliwości. W literaturze podnoszącej temat poczucia sprawiedliwości zwraca się uwagę, że

²¹ Idem, *Foundation...*, op. cit., s. 50 i n.

niepowodzenia w osiągnięciu oczekiwań mogą powodować takie emocje, jak gniew, resentment, wściekłość, dyssatisfakcja, roztargnienie i poczucie nieszczęśliwości. Wszystkie te emocje powiązane są z napięciem prowadzącym do przestępczości. Jednostki doświadczające takich uczuć będą silnie motywowane do redukcji rozdzźwięku między oczekiwaniami a osiągnięciami, a dewiacja jest tu traktowana jako jeden z możliwych sposobów rozwiązania. Główny nacisk kładzie się na proces porównywania społecznego²².

- napięcie jako rozbieżność między zasadą sprawiedliwości a rzeczywistymi osiągnięciami

Agnew zakłada, że jednostki, wchodząc w interakcje społeczne, nie do końca uświadamiają sobie ich wynik. Znaczna liczba osób oczekuje, że będą w nich obowiązywać sprawiedliwe reguły. Jednostki porównują rzeczywiste wkłady i korzyści partnerów interakcji. Jeżeli pomiędzy wkładem a zyskiem zachodzą odpowiednie proporcje i dotyczą wszystkich uczestników interakcji, to jednostka ma poczucie sprawiedliwości nawet przy niskich zyskach końcowych. W przeciwnym razie wyzwala się poczucie niesprawiedliwości i dystresu. Uczucie dystresu pojawia się częściej przy przekonaniu o uzyskaniu mniejszej, a nie większej nagrody. Jak podkreśla Agnew, poczucie niesprawiedliwości może prowadzić do przestępczości przybierającej rozmaite formy, ale wszystkie one mają na celu przywrócenie sprawiedliwości. Jednostka pozostająca w niesprawiedliwych związkach może zaangażować się w przestępczość, aby zwiększyć swoje zyski (np. poprzez kradzież), zmniejszyć swój wkład (np. wagarowanie), zmniejszyć zyski innych (np. wandalizm) oraz zwiększyć wkład innych (np. poprzez niezdiscyplinowanie). W sytuacjach wyjątkowo niesprawiedliwych jednostka może „opuścić pole walki”. Dzieje się tak w przypadku ucieczek z domu. Agnew zwraca szczególną uwagę na zasadę równości, przyjmując, iż jednostka stawia ją jako naczelną w interakcjach z innymi. W przypadku jej nieprzestrzegania przez innych członków interakcji wytwarza się poczucie relatywnej deprivacji prowadzące do poczucia napięcia.

Natomiast napięcie będące wynikiem pozbawienia pozytywnie ocenianej stymulacji (typ II) może mieć charakter rzeczywistej lub antycypowanej utraty pozytywnych bodźców jako jedna z dróg prowadzących do przestępczości. Przystępczość jest tu ujmowana jako próba zabezpieczenia się przed utratą wartościowej stymulacji lub uzyskania substytutu tej stymulacji, albo jako poszukiwanie zemsty na osobach odpowiedzialnych za utratę czy też zneutralizowanie negatywnych afektów powstałych po stracie. Chociaż nie ma badań bezpośrednio odnoszących się do tego typu napięcia, to za słusznością tej koncepcji przemawiają wyniki badań wskazujące, że agresja pojawia się, gdy zostaną wycofane lub zredukowane pozytywne bodźce, jakie oddziaływały na jednostkę w poprzednim okresie życia.

---

²² Ibidem.

Odnosząc się do podejść empirycznych z zastosowaniem kwestionariuszy stresujących zdarzeń życiowych, Agnew wymienia następujące doświadczenia: śmierć w rodzinie, śmierć lub choroba przyjaciół, rozwód rodziców, ciężka choroba własna lub osoby bliskiej, utrata pracy przez rodzica, nieoczekiwana zmiana szkoły lub miejsca zamieszkania, zawód miłosny, naruszenie prawa, karalność sądowa rodziców, występowanie różnych awersyjnych warunków w miejscu pracy²³.

Trzecim typem przedstawionym przez Agnew jest napięcie określone jako wynik prezentacji negatywnych bodźców. Koncentrując się na prezentacji niekorzystnych bodźców, które uniemożliwiają legalną ucieczkę od nich, Agnew skupia swoją uwagę na wykorzystaniu literatury psychologicznej odnoszącej się bezpośrednio do zagadnień agresji i stresu. Zdecydowana część badań psychologicznych sugeruje, że prezentacja negatywnych bodźców może prowadzić do agresji nawet wówczas, gdy możliwe są legalne drogi ucieczki od sytuacji stresogennych. Zgodnie z teorią Agnew młodzież popada w kłopoty pod wpływem negatywnych bodźców w sytuacji, gdy podejmuje: a) unikanie ich lub ucieczkę od nich, b) ich przerwanie lub łagodzenie, c) poszukiwania zemsty na źródle negatywnych bodźców, d) działania mające na celu radzenie sobie z negatywnym wpływem poprzez zażywanie narkotyków i alkoholu. Przestępczość oraz agresja w szczególności związane są z takimi negatywnymi bodźcami, jak zaniedbywanie dzieci, kryminalna wiktymizacja, kary fizyczne, negatywne związki z rodzicami oraz rówieśnikami, negatywne doświadczenia szkolne, różnorodne stresowe zaburzenia życiowe, werbalne groźenie i obrażanie, fizyczny ból, nieprzyjemne zapachy, wysokie temperatury, nieprzyjemne sceny, hałas, zanieczyszczenie powietrza, wysokie przeludnienie, zagrożenie przestrzeni personalnej²⁴.

Każdy typ napięcia zwiększa prawdopodobieństwo doświadczania przez jednostkę jednego lub więcej poziomów negatywnych emocji. Emocje te obejmują niezadowolenie, depresję, gniew lub lęk. Jak podkreśla autor, gniew różni się w istotny sposób od innych negatywnych emocji, dlatego też zajmuje szczególne miejsce w teorii napięcia. Doświadczanie gniewu prowadzi do przestępczości jako jednej z możliwych reakcji. Zachowanie przestępcze może łagodzić odczuwane napięcie, może być metodą osiągnięcia pozytywnie wartościowanych celów, obrony lub odzyskania pozytywnej stymulacji, przetrwania lub ucieczki od negatywnej stymulacji²⁵.

---

²³ Ibidem.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

4. Strategie adaptacji do napięcia

Według Agnew przestępczy sposób rozwiązywania problemu charakteryzuje każdą jednostkę znajdującą się pod wpływem negatywnych czynników zewnętrznych. W sytuacji napięcia będącego implikacją działania tych czynników jednostka wybiera różnorodne strategie adaptacyjne. Za Agnew można wyróżnić: strategię poznawczą, behawioralną oraz emocjonalną²⁶.

Strategia poznawcza (*cognitive coping strategies*) obejmuje trzy formy: a) ignorowanie – minimalizowanie skutków poniesionej szkody, b) maksymalizowanie pozytywnych wyników przy jednoczesnym minimalizowaniu wyników negatywnych, c) przyjęcie odpowiedzialności za niepowodzenie.

W strategii ignorowania subiektywne odczucie napięcia powiązane jest z celami, z którymi jednostka się identyfikuje. Napięcie może zostać zredukowane w zależności od zdolności jednostki do zmiany hierarchii celów uprzednio ulokowanych jako ważne. Jednostka może sobie wmówić, że dany cel czy wartość, które dotychczas uznawała, są w gruncie rzeczy nieważne – „pieniądze i praca są dla mnie nieważne”. Jednostka może też twierdzić, iż określony cel lub wartość są dla niej nieważne w sensie relatywnym (w relacji do innych celów, wartości). Głównymi mechanizmami wykorzystywanymi przez jednostkę są racjonalizacja i kompensacja oraz strategie podobne do Mertonowskich typów przystosowania, takich jak rytualizm bądź wycofanie.

Z kolei maksymalizowanie pozytywnych wyników przy jednoczesnym minimalizowaniu wyników negatywnych to strategia, w której dochodzi do redukcji napięcia w wyniku uprzedniego obniżenia wartości oceny uzyskanych wyników oraz standardów oceny bieżących lub oczekiwanych rezultatów. W strategii tej dochodzi do sytuacji, w której ważność uznawanych celów zostaje obniżona, w wyniku czego jednostka postrzega swoją sytuację jako mniej dotkliwą. Ten typ adaptacji do napięcia nawiązuje do rytualizmu i wycofania w ujęciu Mertona. Agnew wskazuje, iż zniekształcenie oceny wyników może się również wyrażać w tym, że stosując zaniżone wartościowanie, jednostka dochodzi do wniosku, iż jej sytuacja nie jest gorsza lub nie jest tak zła jak położenie innych. Jednostka może również odnosić swoją aktualną sytuację do odpowiedniego czasu i twierdzić, że jest ona lepsza niż w przeszłości. Agnew zauważył, że ofiary przestępstw często pomniejszają poczucie własnej szkody w trakcie procesu wiktyimizacji, uzasadniając, iż przykre doznania zmobilizowały je do rozwoju swoich umiejętności, co z kolei zmniejsza ich negatywne uczucia. Jak podkreśla autor, strategia ta w głównej mierze wykorzystywana jest przez jednostki pochodzące z niższych klas społecznych, u których zaobserwowano zaniżanie aspiracji życiowych, zniekształcenie oceny własnych wyników oraz oczekiwanych rezultatów²⁷.

²⁶ Ibidem, s. 66.

²⁷ Idem, *A revised strain theory of delinquency*, „Social Forces” 1985, t. 64, nr 1, s. 151–167; idem, *Neutralizing the impact of crime*, „Criminal Justice and Behavior” 1985, t. 12, nr 2, s. 221–239.

Trzecia z wyżej wymienionych form strategii poznawczej – przyjęcie odpowiedzialności za niepowodzenie – następuje, gdy osoba dochodzi do przekonania, że zasłużyła na swój los (cierpienie), wierząc w słuszność funkcjonowania zasady sprawiedliwości oraz równości. Wiara w zasłużoną karę zmniejsza poczucie napięcia. Jednostka stosująca tę formę adaptacji może wybrać jedną z dwóch strategii: a) poznawczo minimalizować własny pozytywny wysiłek lub maksymalizować negatywny, b) maksymalizować pozytywny wkład lub minimalizować negatywny wkład innych osób. W strategii tej w głównej mierze chodzi o podtrzymanie obrazu własnej wartości przy jednoczesnej wierze w pozytywny obraz świata.

Drugą kategorią wymienioną przez Agnew jest strategia behawioralna (*behavioral coping strategies*), w ramach której autor wyróżnia: a) maksymalizację pozytywnych wyników oraz b) zachowania odwetowe (*vengeful behavior*)²⁸. Maksymalizacja pozytywnych wyników to minimalizowanie negatywnych rezultatów poprzez dążenie do uzyskania pozytywnie wartościowanych celów, obronę lub chęć odzyskania tych utraconych, ucieczkę lub przetrwanie w obliczu negatywnych sytuacji za pomocą zachowań konwencjonalnych lub nieprzystosowawczych (przestępczych). Z kolei zachowania odwetowe (zemsta) sprowadzają się do podjęcia działań mających na celu zminimalizowanie pozytywnych wyników osób, które jednostka obwinia, zwiększenia ich negatywnych rezultatów bądź zmniejszenia ich wkładu.

Do ostatniej grupy strategii Agnew przyporządkował strategię emocjonalną (*emotional coping strategies*), w przypadku których jednostka dąży do złagodzenia lub wyeliminowania negatywnych emocji za pomocą różnych technik relaksacyjnych, medytacyjnych, ucieczki w świat substancji psychoaktywnych stymulujących nastrój bądź powodujących depresję²⁹. Strategie tego typu najczęściej są stosowane wówczas, gdy dwie wcześniej wspomniane strategie (poznawcza, behawioralna) nie przyniosły oczekiwanych rezultatów. Polegają one na adaptacji do napięcia przez działanie. W celu obniżenia napięcia jednostka może wykonywać różnego rodzaju ćwiczenia fizyczne, ekspresyjne gesty, uprawiać różne rodzaje sztuki lub aktywności społecznej.

Powyższe strategie pełnią oczywiście pozytywną funkcję w stosunku do zachowań przestępczych oraz zażywania alkoholu i substancji psychoaktywnych, które można zaliczyć do negatywnych strategii radzenia sobie z napięciem.

---

²⁸ Idem, *Foundation...*, op. cit., s. 69.

²⁹ Ibidem.

5. Możliwości przewidywania wyboru strategii adaptacji do napięcia

Jak podkreśla Agnew, zachowanie przestępcze jest tylko jednym z wielu sposobów adaptacji jednostki w sytuacji napięcia³⁰. Ponadto nie istnieje bezpośrednia zależność między poszczególnymi strategiami radzenia sobie z napięciem a zachowaniem przestępczym. Głównym problemem, który podniósł Agnew, jest wyjaśnienie, dlaczego tylko niektóre jednostki wybierają zachowanie przestępcze jako sposób radzenia sobie z napięciem. W tym celu wykorzystał literaturę psychologiczną dotyczącą teorii agresji, egalitaryzmu oraz stresu. Szczególnie pomocne okazało się wykorzystanie teorii agresji zakładającej, że poczucie krzywdy (nie-szczęśliwości) prowadzi do ogólnego stanu pobudzenia, które mobilizuje jednostkę do różnorodnych zachowań.

W odniesieniu do atrybucji przyczyn Agnew ma przede wszystkim na uwadze sytuację przyjęcia odpowiedzialności za własne niepowodzenia (atrybucja wewnętrzna przyczyn niepowodzeń) lub obarczania winą otoczenia za ich wystąpienie (atrybucja zewnętrzna przyczyn niepowodzeń). Przyjęcie odpowiedzialności za swoje porażki pozwala na zredukowanie napięcia, a tym samym zneutralizowanie chęci odwetu przy jednoczesnej wierze w zasadę sprawiedliwości. Ważną kwestią w radzeniu sobie z przeżywanym napięciem jest rozwój celów życiowych oraz zainteresowań stanowiących czynnik powstrzymujący adolescentów w naruszaniu porządku społecznego. Do czynników ograniczających wybór przestępczych strategii adaptacyjnych Agnew zaliczył m.in. temperament, inteligencję, kreatywność, zdolności rozwiązywania problemów, zdolności interpersonalne, samoocenę oraz efektywność działania. To właśnie te cechy decydują o wyborze wcześniej omówionych strategii adaptacji do napięcia. Do zmiennych ograniczających mających udział w wyborze strategii przestępczych Agnew zaliczył również koszty i korzyści z zaangażowania w przestępczość, poziom kontroli społecznej ze strony najbliższego środowiska (rodzina, szkoła, grupa rówieśnicza) oraz posiadanie nielegalnych kontaktów w środowisku przestępczym koniecznych do popełnienia czynu zabronionego. Jak podkreśla Agnew, indywidualne predyspozycje jednostki do przestępczości zwiększają prawdopodobieństwo wyboru strategii przestępczej w sytuacji doznawanego napięcia. Powołując się na Thomasa J. Bernarda³¹, Richarda A. Clowarda i Lloyda Ohlina³², Alberta K. Cohena³³ oraz

³⁰ Ibidem, s. 59.

³¹ T.J. Bernard, *Angry aggression among the "truly disadvantaged"*, „Criminology” 1990, t. 28, nr 1, s. 73–96.

³² R.A. Cloward, L.E. Ohlin, *Delinquency and Opportunity. A Theory of Delinquent Gangs*, Free Press, Glencoe 1960.

³³ A.K. Cohen, *Delinquent Boys. A Culture of the Gang*, Free Press, New York 1955.

Delberta Elliotta, Suzanne Ageton i Rachele Canter³⁴, autor podkreśla ponadto znaczenie poczucia krzywdy w rozwoju zachowań niezgodnych z ogólnie przyjętymi normami społecznymi.

Możemy zatem wnioskować, że im silniejsze oddziaływanie czynników ograniczających, tym mniejsze prawdopodobieństwo wyboru przez adolescentów drogi przestępczej. Nie bez znaczenia pozostaje również udział środowiska społecznego, które w pośredni lub bezpośredni sposób oddziałuje na cele i wartości, do których dąży jednostka. Często ograniczony dostęp do nieprzestępczych strategii radzenia sobie z napięciem wytwarza przymus wyboru drogi przestępczej. Najbardziej narażone są nań jednostki z niższych klas społecznych, których najbliższe środowisko najczęściej cechują ubóstwo, bezrobocie czy też czynniki kryminogenne.

6. Rola relatywnej deprivacji w generowaniu napięcia

Jednym z głównych pojęć, którymi operuje w swojej teorii Robert Agnew, jest pojęcie „relatywnej deprivacji” (*relative deprivation*), odnoszące się do sytuacji nierówności (poczucia krzywdy, dysharmonii). Korzenie tego pojęcia sięgają teorii Roberta K. Mertona. W swojej koncepcji odnosi się do niego Albert Cohen, upatrując źródło zachowań przestępczych w poczuciu deprivacji.

Jak wskazuje Mirosława Posern-Zielińska, wśród koncepcji dotyczących ruchów społecznych na uwagę zasługuje tzw. teoria relatywnej deprivacji. Jej twórcą jest znany amerykański antropolog i socjolog – David F. Aberle, który sformułował ją na podstawie szeregu sugestii wysuwanych wcześniej przez innych badaczy³⁵. Według Aberlego relatywna deprivacja polega na negatywnej niezgodności pomiędzy uzasadnionymi oczekiwaniami jednostki lub grupy względem otaczającej ją rzeczywistości a faktycznym jej stanem, który nie odpowiada owym oczekiwaniom. W tym ujęciu układem odniesienia dla społecznych ocen aktualnego stanu rzeczy są indywidualne i społeczne oczekiwania, ukształtowane na podstawie dawnych doświadczeń jednostki lub grupy. Negatywne sądy o rzeczywistości są kształtowane wyłącznie na podstawie stałych konfrontacji współczesności z przeszłością. Mogą one zatem powstać nawet w takich środowiskach, których dochody, stopa życiowa i dostęp do różnorodnych osiągnięć cywilizacyjnych znacznie przekraczają średni poziom dla danego kraju, klasy czy warstwy. Układem odniesienia jest bowiem własna przeszłość, na podstawie której wnioskuje się o przyszłości. Jej niezgodność z przewidywaniami staje się

---

³⁴ D. Elliott, S. Ageton, R. Canter, *An integrated theoretical perspective on delinquent behavior*, „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1979, t. 16, nr 1, s. 3–27.

³⁵ D.F. Aberle, *A Note on Relative Deprivation Theory as Applied to Millenarian and Other Cult Movements*, Mouton, The Hague 1962.

źródłem niezadowolenia. Odczuwana deprivacja ma więc charakter względny, a nie absolutny. Zresztą zdarza się, że identyczny kontekst sytuacyjny w jednym przypadku wywołuje społeczne niezadowolenie i silne poczucie krzywdy, w innym zaś – nie³⁶. Zdaniem Stanisława Sieka teoria relatywnej deprivacji opiera się na założeniu, że jednostki mogą czuć się pozbawione pewnych pożądanych rzeczy w stosunku do własnej przeszłości, innych osób lub grup, albo innej kategorii społecznej³⁷.

Z kolei wedle Elliota Aronsona, Timothy'ego D. Wilsona i Robin M. Akert relatywna deprivacja oznacza „poczucie jednostki (albo grupy społecznej), że posiada mniej niż zasługuje lub mniej niż pozwolono jej oczekiwać, lub też mniej niż posiadają ludzie do niej podobni”³⁸. Podobnie w *Encyklopedii socjologicznej* zwraca się uwagę, że względna deprivacja (relatywna deprivacja lub względne upośledzenie) to zjawisko psychospołeczne polegające na relatywizowaniu ocen (opinii, postaw itd.) dotyczących własnej (indywidualnej lub grupowej) pozycji. Ważnym elementem składowym jest legitymizacja aspiracji: poczucie słuszności oczekiwań musi być silne i zinternalizowane, aby zablokowanie możliwości realizacji tych oczekiwań wywołało deprivację. Z punktu widzenia zmian o charakterze makrostrukturalnym szczególne znaczenie mają blokady strukturalne, tzn. wbudowane w zinstytucjonalizowany system regulujący stosunki społeczne. Ukształtowanie się przekonania, że niespełnione a prawomocne aspiracje są blokowane przez immanentne cechy systemu, często staje się zaczynem ruchów społecznych, w tym rewolucyjnych, kwestionujących fundamenty porządku społecznego. Problematyka względnej deprivacji pojawiła się w naukach społecznych w latach 40. XX w. w nawiązaniu do dorobku George'a Herberta Meada. Dwa przedsięwzięcia badawcze odegrały tu pionierską rolę: studia Herberta Hymana (1942) nad czynnikami określającymi status społeczny oraz szeroko znany projekt Samuela Stouffera i współpracowników na temat postaw żołnierzy amerykańskich w czasie II wojny światowej. Istotną rolę we wprowadzeniu tej problematyki do praktyki badawczej socjologii odegrali Robert K. Merton, który poddał teoretycznej systematyzacji obserwacje zespołu Stouffera, oraz autor pracy na temat sprawiedliwości społecznej i względnej deprivacji, Walter G. Runciman³⁹.

³⁶ M. Posern-Zielińska, *Źródła relatywnej deprivacji a źródła shakeryzmu* [Sources of relative deprivation and sources of Shakerism], „Etnografia Polska” 1975, nr 2, s. 149–150.

³⁷ S. Siek, *Rozwój potrzeb psychicznych, mechanizmów obronnych i obrazu siebie* [The Development of Psychological Needs, Defence Mechanisms, and Self-image], Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1984, s. 9.

³⁸ E. Aronson, T.D. Wilson, R.M. Akert, *Psychologia społeczna. Serce i umysł* [Social Psychology], Zysk i S-ka, Poznań 1997, s. 507.

³⁹ Z. Bokszański, K. Górlach, T. Krauze, W. Kwaśniewicz, *Encyklopedia socjologiczna* [Sociological Encyclopedia], Oficyna Naukowa, Warszawa 2002, s. 352.

David Matsumoto za relatywną deprywację uważa subiektywną percepcję jednostki w stosunku do zysku, który jest mniejszy od oczekiwanego lub zasłużonego. Występuje ona wtedy, gdy jednostka spostrzega, że ona sama lub jej grupa ma mniej, niż na to zasługuje, mniej, niż pozwolono jej się spodziewać, lub mniej, niż mają ludzie podobni do niej. Badania sugerują, że poczucie deprywacji może wynikać z postrzegania siebie w stosunku do grupy rówieśniczej i że grupa ta dostaje od jednostki mniej niż inne grupy⁴⁰.

Pojęcie „relatywnej deprywacji” częściowo koresponduje z używanym na gruncie polskim terminem „poczucie nierówności”, którym posługiwali się w swych rozważaniach teoretycznych polscy kryminolodzy oraz który funkcjonuje w psychologii. Podobnie Arthur S. Reber i Emily S. Reber, odnosząc się do pojęcia „deprywacji względnej”, podkreślają, że jest to

poczucie, że ty lub członkowie twojej grupy macie mniej niż wam się należy lub mniej niż jakaś inna, porównywalna, grupa. W badaniach nad agresją wyjaśniano w ten sposób fakt, że agresja wobec innych powstaje czasem w grupie, która – obiektywnie rzecz biorąc – nie jest szczególnie pokrzywdzona. Kluczową sprawą jest to, że deprywacja jest tu rzeczywiście odczuwana i że stan deprywacji jest oceniany względem innej grupy albo względem oczekiwań⁴¹.

Można tutaj nawiązać do koncepcji genetycznego i dynamicznego czynnika przestępstwa Leszka Lernella⁴². Autor zainspirowany badaniami Waltera Recklessa (1967) przyjmuje, iż przeżywanie własnej sytuacji nierówności i dążenie do zniesienia jej skutków jest generalnym czynnikiem kryminogennym. Załączki teorii Lernella zawarte są w podejściach polskich kryminologów, m.in. w pracy Stanisława Batawii z 1931 r., który podkreślał znaczenie dostrzegania przez osobę nieletnią bądź młodocianą jej własnej sytuacji nierówności na tle pozycji innych jako aktywizującej bodźce kryminogenne, oraz w pracy Bronisława Wróblewskiego z 1922 r., który zwracał uwagę, iż tendencje egoistyczne powstają w jednostce na skutek konfrontacji własnej sytuacji z pozycją innych⁴³.

⁴⁰ D. Matsumoto, *The Cambridge Dictionary of Psychology. General Edition*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 436.

⁴¹ A.S. Reber, E.S. Reber, *Słownik psychologii* [The Penguin Dictionary of Psychology], Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008, s. 147.

⁴² L. Lernell, *Zarys kryminologii ogólnej* [An Outline of General Criminology], Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1973; por. idem, *Rozważania o przestępstwie i karze na tle zagadnień współczesności* [Reflections on Crime and Punishment against the Backdrop of Contemporary Issues], PWN, Warszawa 1975.

⁴³ E. Czerwińska-Jakimiuk, *Senses of strain and alienation in a group of young adult offenders. Research findings*, „Problems of Forensic Sciences” 2011, t. 87, s. 228–238.

W odniesieniu do omawianej tematyki niezbędne jest zwrócenie uwagi na pojęcie „potrzeby”, które zdaniem Ireny Mudreckiej oznacza „[...] stan braku. Stan ten zaburza równowagę psychiczną, co pociąga za sobą odczuwanie napięcia”. Napięcie aktywizuje jednostkę do działania mającego na celu odzyskanie równowagi. Jednakże aby działanie człowieka było zorganizowane, celowe, ukierunkowane na redukcję napięcia, musi on nauczyć się odczytywać różne odmiany swoich stanów emocjonalnych oraz nauczyć się odnajdować obiekty, które są mu niezbędne do życia. Każdą potrzebę człowiek musi skonkretyzować, czyli dostrzec połączenie pomiędzy obiektem zewnętrznym a stanem wewnętrznym. Podkreślić więc należy, iż uczy się swoich potrzeb: gdy powtarzamy pewne czynności redukujące napięcie i zdobywamy przedmioty, które są nam niezbędne do życia, czynności te i przedmioty zaczynają nabierać dla nas wartości i same w sobie stają się potrzebami⁴⁴.

Z utożsamianiem potrzeby ze stanem braku spotykamy się w koncepcjach psychologów zagranicznych, jak również na gruncie polskim. Za granicą definicję taką zbudowali m.in. Siergiej L. Rubinsztejn oraz Robert S. Woodworth. Omawiając zagadnienie potrzeb, Rubinsztejn zwraca uwagę przede wszystkim na to, że są one wtórne w stosunku do popędu⁴⁵. Popęd jest początkowym etapem w uświadomieniu sobie potrzeby, a potrzeba stanowi

odczuty albo uświadomiony brak czegoś, tzn. brak odzwierciedlony w psychice, we wrażeniach, w uczuciach. Stan odczuwania braku jest stanem aktywno-pasywnym. Pasywnym, ponieważ w potrzebie przejawia się zależność człowieka od tego, czego mu brak, a aktywny, ponieważ w potrzebie zawarte jest dążenie do zaspokojenia i pragnienia przedmiotu, który może ją zaspokoić⁴⁶.

Agresywność rozwija się m.in. na bazie emocjonalnego doświadczenia frustracji. Teoria frustracji-agresji sformułowana w 1939 r. przez grupę badaczy z Yale University głosiła, iż każda agresja jest wynikiem frustracji, każda frustracja rodzi zaś tendencję do agresji⁴⁷.

Frustracja, czyli stan niezaspokojenia ważnych potrzeb, rodzi napięcie, które może zostać odreagowane za pomocą zachowania agresywnego. Najczęściej chodzi

---

⁴⁴ I. Mudrecka, *Z zagadnień pedagogiki resocjalizacyjnej* [Selected Issues of Rehabilitation Pedagogy], Wydawnictwo UO, Opole 2004, s. 55.

⁴⁵ S.L. Rubinsztejn, *Podstawy psychologii ogólnej* [The Basics of General Psychology], Książka i Wiedza, Warszawa 1962.

⁴⁶ E. Jundziłł, *Potrzeby psychiczne dzieci i młodzieży. Diagnostyka – zaspokojenie* [The Psychological Needs of Children and Adolescents. Diagnosis and Fulfilment], Wydawnictwo UG, Gdańsk 2000, s. 9–10.

⁴⁷ J. Dollard, L.W. Doob, N.E. Miller, O.H. Mowrer, R.R. Sears, *Frustration and Aggression*, Yale University Press, New Haven 1939.

tu o blokowanie potrzeby bezpieczeństwa i kontaktu emocjonalnego. Negatywne doświadczenie frustracji związane jest z takimi zachowaniami rodziców, jak stosowanie przemocy fizycznej, werbalnej oraz psychicznej. Dziecko, które często przeżywa tego typu doświadczenia, musi się do nich przystosować. Najłatwiej osiągnąć to za pomocą agresji, która rozładowuje skumulowane napięcie. Z kolei potrzeba dominowania rozwija się na bazie doświadczenia emocjonalnej słabości. Doświadczenie to często współwystępuje z doświadczeniem frustracji, ponieważ również jest związane z aktami przemocy rodziców wobec dziecka. Z tego powodu potrzeba dominacji często towarzyszy potrzebie agresji. Doświadczenie słabości rodzi negatywne napięcie, które nie może zostać odreagowane w kontakcie z dominującym rodzicem. W takich sytuacjach dzieci i młodzież odnajdują w swoim otoczeniu innych, jeszcze słabszych niż oni, i – jeśli odreagowanie skumulowanego napięcia za pomocą zachowań dominacyjnych na słabszych jest dla nich źródłem radości – powtarzają te czynności⁴⁸.

Należy zauważyć, że ludzie, nie mogąc zaspokoić swoich potrzeb, szukają pomocy w grupach podkulturowych. Grupy te uwalniają od napięć psychicznych, integrują członków i równocześnie doprowadzają do zerwania więzi z dotychczasowymi układami integracyjnymi, a kształtując wygodną orientację wartościującą oraz specyficzną osobowość, zaspokajają potrzebę afiliacji i dają poczucie bezpieczeństwa, umożliwiają rozwijanie określonych zainteresowań.

Robert Agnew uważa, że w przypadku młodzieży pojęcie „relatywnej deprecjacji” może dotyczyć subiektywnego przekonania o gorszej pozycji w stosunku do innych ludzi, zarówno z bliższego, jak i dalszego środowiska. Niekorzystne uwarunkowania mogą obejmować sferę somatyczną, psychiczną, materialną oraz aspiracje i perspektywy życiowe. Problem ten w odniesieniu do zachowań przestępczych (w szczególności młodzieży) poruszyli m.in. Robert Agnew⁴⁹, Judith i Peter Blauowie⁵⁰, John Braithwaite⁵¹, Ronald C. Kramer⁵², Raymond Paternoster i Paul Mazerolle⁵³ oraz Britt Patterson⁵⁴.

---

⁴⁸ I. Mudrecka, *Z zagadnień...*, op. cit., s. 56.

⁴⁹ R. Agnew, *Foundation...*, op. cit.; R. Agnew, H. White, *An empirical test of general strain theory*, „Criminology” 1992, t. 30, nr 4, s. 475–500; R. Agnew, *A general strain theory of community differences in crime rates*, „Journal of Research in Crime” 1999, t. 36, nr 2, s. 123–155.

⁵⁰ J. Blau, P. Blau, *The cost of inequality. Metropolitan structure and violent crime*, „American Sociological Review” 1982, t. 47, s. 114–129.

⁵¹ J. Braithwaite, *Inequality, Crime and Public Policy*, Routledge and Kegan Paul, London–Boston–Henley 1979.

⁵² R.C. Kramer, *Poverty, inequality and youth violence*, „Annals of America Academy of Political & Social Science” 2000, t. 567, nr 1, s. 123–139.

⁵³ R. Paternoster, P. Mazerolle, *General strain theory and delinquency. A replication and extension*, „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1994, t. 31, nr 3, s. 235–263.

⁵⁴ B.E. Patterson, *Poverty, income inequality and community crime rates*, „Criminology” 1991, t. 29, nr 4, s. 755–776.

Problematykę empirycznej weryfikacji istnienia związku między poczuciem deprivacji a przestępczością poruszały różne badania potwierdzające taką korelację, m.in. Eugeniusza Bielickiego⁵⁵, Teresy Sołtysiak⁵⁶, Małgorzaty Kowalczyk-Jamnickiej⁵⁷ oraz Małgorzaty Kowalczyk⁵⁸.

Teresa Sołtysiak przyjęła założenie, że geneza przestępstwa leży w tendencji jednostki do kompensacji poczucia nieegalitarności lub nadkompensacji, co ma związek z mechanizmami obronnymi. Autorka objęła badaniami 200 młodocianych mężczyzn odbywających karę pozbawienia wolności w Zakładzie Karnym we Włocławku. Jej obserwacje pokazały, że likwidacja poczucia nierówności, jako istotny czynnik kryminogeny, wystąpiła u 59,5% badanych. Tak więc czynnik ten nie dotyczył każdego przypadku zachowania przestępczego. W konkluzji autorka wyraziła przypuszczenie, że być może zależne jest to od rodzaju przestępstwa⁵⁹. W przypadku badań przeprowadzonych przez Małgorzatę Kowalczyk-Jamnicką (58 kobiet przebywających w latach 1994–1998 w Zakładzie Karnym w Grudziądzu) stwierdzono, iż poczucie nieegalitarności dotyczyło trzech płaszczyzn: emocjonalnej i ekonomicznej (przede wszystkim w przypadku kobiet skazanych za dzieciobójstwo) oraz społecznej (u kobiet skazanych za zabójstwo lub jego usiłowanie). Kobiety, które popełniły przestępstwa przeciwko mieniu, podkreślały swój niższy status ekonomiczny oraz zdecydowanie gorszą pozycję społeczną⁶⁰.

Poczucie relatywnej deprivacji w sferze materialnej, towarzysko-erotycznej oraz edukacyjno-zawodowej stało się również przedmiotem badań Małgorzaty H. Kowalczyk w odniesieniu do sprawców zabójstw oraz sprawców, którzy dopuścili się przestępstw innych aniżeli zabójstwa. Obie grupy liczyły po 80 sprawców w wieku od 17 do 53 lat. Uzyskane wyniki pozwoliły autorce stwierdzić istnienie

---

⁵⁵ E. Bielicki, *Osobowościowe i społeczne uwarunkowania przestępczości kobiet* [Personality and the Social Determinants of Women's Crimes], UŚ, Katowice 1974; por. idem, *Dzieciobójstwo w świetle osobowościowych i społecznych uwarunkowań* [Infanticide in Light of Personality and Social Determinants], Prace Komisji Filozofii i Socjologii, Warszawa–Poznań 1976; idem, *Poczucie nieegalitarności jako czynnik kryminogeny w przestępczości młodocianych dziewcząt* [Sense of Non-egalitarianism as a Criminogenic Factor in Juvenile Girls' Crimes], BTN – Prace Wydział Nauk Humanistycznych, Bydgoszcz 1987.

⁵⁶ T. Sołtysiak, *Psychospołeczne mechanizmy zachowań przestępczych z uwzględnieniem poczucia nierówności jako czynnika kryminogennego* [Psychosocial Mechanisms of Criminal Behaviour, Including a Sense of Inequality as a Criminogenic Factor], Wydawnictwo Uczelniane WSP, Bydgoszcz 1991.

⁵⁷ M. Kowalczyk-Jamnicka, *Poczucie nieegalitarności a zachowania przestępcze kobiet* [Sense of non-egalitarianism and the criminal behaviour of women] [w:] T. Sołtysiak (red.), *Poczucie nieegalitarności, ubóstwo, bezdomność a zjawiska patologii społecznej w aktualnej rzeczywistości kraju* [Sense of Non-egalitarianism, Poverty, Homelessness, and Social Dysfunction in the Current State of the Country], Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna, Włocławek 1999, s. 63–78.

⁵⁸ M.H. Kowalczyk, *Zabójcy i mordercy. Czynniki ryzyka i możliwości oddziaływań resocjalizacyjnych* [Killers and Murderers. Risk Factors and Possibilities for Resocialising Treatment], Impuls, Kraków 2010.

⁵⁹ T. Sołtysiak, *Psychospołeczne...*, op. cit., s. 34 i n.

⁶⁰ M. Kowalczyk-Jamnicka, *Poczucie...*, op. cit.

zróżnicowań między badanymi zbiorowościami w zakresie: warunków materialnych panujących w domu rodzinnym (40% zabójców uznało, że warunki, w jakich się wychowywali, są lepsze lub zdecydowanie lepsze od warunków życia innych osób z najbliższego otoczenia; podobne zdanie wyraziło 27,5% badanych z grupy kontrolnej). W zbiorowości zabójców 17,5% badanych zadeklarowało poczucie dysatisfakcji ekonomicznej i odczuwanie wyraźnie gorszej sytuacji w momencie porównywania własnego statusu materialnego ze statusem innych osób z otoczenia. Wśród zabójców największe poczucie deprywacji ekonomicznej odczuwali zabójcy seksualni (30%) oraz działający z chęci zysku (25%). Ustalono, że w obu przypadkach stan deprywacji uzasadniony był obiektywnymi przesłankami wskazującymi na bardzo niski poziom zabezpieczenia materialnego rodzin. Ponadto analiza statystyczna potwierdziła istnienie zależności pomiędzy poczuciem dysatisfakcji materialnej a rodzajem podejmowanej aktywności przestępczej. W odniesieniu do sfery kontaktów towarzyskich ustalono, iż u 22,5% sprawców zabójstw stwierdzono poważne problemy w nawiązywaniu kontaktów z kobietami. W tej frakcji dominują zabójcy seksualni (50%). Stwierdzono istotne zależności między relatywną deprywacją związaną ze sferą erotyczną a rodzajem dokonywanych zabójstw. W kwestii poczucia relatywnej deprywacji w zakresie sfery edukacyjno-zawodowej ustalono, że największą dysatisfakcję w tym zakresie odczuwają zabójcy seksualni (40%) oraz emocjonalni (33,3%), co tłumaczyć można niską samooceną i brakiem akceptacji siebie. Przeprowadzone analizy statystyczne również i w tym zakresie wykazały istnienie zależności pomiędzy poczuciem deprywacji w zakresie oceny poziomu wykształcenia a rodzajem podejmowanej aktywności przestępczej, jak również istnienie zależności między odczuwaniem utrudnień w związku z deficytami wykształcenia a rodzajem przestępczej aktywności podejmowanej przez badanych oraz istnienie zależności między odczuwaniem deficytów w związku z uzyskanym poziomem wykształcenia a rodzajem dokonanych zabójstw⁶¹.

Zdaniem Bronisława Urbana teoria napięcia zakłada oddziaływanie sytuacji gorszej nie tylko rzeczywiście, obiektywnie, ale również postrzeganej i odczuwanej tak w sposób subiektywny, która według obiektywnych kryteriów nie musi być zła lub zbyt niekorzystna. Jednostka postrzega i ocenia swoją sytuację, porównując ją z sytuacją innych, najczęściej tych, którzy znajdują się w lepszym położeniu. Mamy wtedy do czynienia z poczuciem relatywnej deprywacji, którym można tłumaczyć wiele przypadków zachowania przestępczego, narkomanię, alkoholizm młodzieży ze środowisk niepatologicznych. Jej wyjątkowa trafność objawia się w interpretacji przestępstw gwałtownych, opartych na agresji, dokonywanych przez młodzież bez trwałych obciążeń osobowościowych i materialnych ograniczeń środowiskowych. „Relatywna deprywacja” jest kategorią zbliżoną do pojęć „stresu” i „frustracji”, ale w interpretacji przestępczości ma tę przewagę nad owymi szeroko znanymi pojęciami, że odnosi się do węższej klasy zjawisk działających

⁶¹ M.H. Kowalczyk, *Zabójcy...*, op. cit., s. 380 i n.

w dłuższych odcinkach czasowych, a ponadto jest bardziej przekładalna na język stosowany na gruncie patologii społecznej. Jej rzeczywista przydatność może być jednak weryfikowana w badaniach empirycznych i przy uwzględnieniu tych interpretacji, które akcentują również rolę czynników osobowościowych w generowaniu przestępczości⁶².

Magdalena Grzyb oraz Ewa Habzda-Siwiek zwracają uwagę, że

z obecnie rozwijanych teorii kryminologicznych największy potencjał wyjaśniający mają teorie integracyjne, do których można zaliczyć ogólną teorię napięcia Roberta Agnew. Najbardziej interesujący jest wątek koncepcji rozwijany przez Roberta Agnew z Lisą Broidy, w którym autorzy wskazują na istotne różnice między płciami w emocjonalnej odpowiedzi na napięcia, które mogą przekładać się na procesy decyzyjne, których istotą jest wybór przestępczej albo nieprzestępczej strategii adaptacyjnej⁶³.

Na uwagę zasługuje również stanowisko Bronisława Urbana, który zauważył, iż

charakter dokonywanych współcześnie przestępstw, a zwłaszcza osobowość ich sprawców, nie mogą być dostatecznie zrozumiałe w myśl tradycyjnych teorii socjologicznych takich jak: teoria zróżnicowanych powiązań Edwina Sutherlanda, teoria anomii Roberta Mertona, teoria kontroli Trávisa Hirschiego, teoria neutralizacji Davida Matzy i Greshama Sykesa oraz klasycznych teorii napięcia w sformułowaniu Alberta Cohena, Richarda Clowarda i Lloydysa Ohlina. W związku z tym zachodzi potrzeba odwoływania się do odmiennych paradygmatów i teorii⁶⁴.

7. Dotychczasowe badania wykorzystujące ogólną teorię napięcia Roberta Agnew

Ogólna teoria napięcia Roberta Agnew dotyczy zjawisk zachodzących na poziomie społeczno-psychologicznym i koncentruje się na relacjach jednostka – najbliższe środowisko, a badania empiryczne prowadzone są głównie na populacjach młodzieży dorastającej. Teoria Agnew nie ogranicza się tylko do wskazania

⁶² B. Urban, *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży* [Behavioural Disorders and Juvenile Crime], Wydawnictwo UJ, Kraków 2000, s. 206.

⁶³ M. Grzyb, E. Habzda-Siwiek, *Płeć a przestępczość. O problemie dysproporcji płci wśród sprawców przestępstw z użyciem przemocy* [Gender and crime. On unequal distribution of sexes in violent offending], „Archiwum Kryminologii” 2013, t. 35, s. 95–135.

⁶⁴ B. Urban, *Zaburzenia...*, op. cit., s. 205.

negatywnych czynników powodujących poczucie nierówności, frustracji i deprivacji potrzeb jednostki, ale bierze pod uwagę całą sferę zmiennych psychologicznych, co stanowi pewnego rodzaju fundament, na którym można budować również odniesienia do poziomu makrospołecznego danego kraju.

Od roku 1992 ogólna teoria napięcia zdobyła silne poparcie empiryczne i została odniesiona do kilku kluczowych korelatów przestępstwa. Podczas gdy większość wyjaśnień koncentruje się na poziomie makro- i mikrospołecznych procesów kontrolnych, teoria napięcia uzupełnia te wyjaśnienia poprzez podkreślenie emocjonalnych i motywacyjnych procesów psychologicznych, które leżą u podstaw zachowań przestępczych, wypełniając tym samym istotną lukę teoretyczną. Jak podkreśla Agnew, teoria ta objaśnia przestępczość w kategoriach relacji społecznych, w których jednostka uczestniczy. Spośród innych teorii, jak np. teoria uczenia się i kontroli, wyróżnia się ona ze względu na charakterystyczne ujmowanie rodzajów związków społecznych prowadzących jednostkę na drogę przestępczości.

7.1. Badania zagraniczne

W celu prezentacji badań weryfikujących twierdzenia teorii napięcia Roberta Agnew posłużono się krótkim opisem dotychczasowych wyników badań z pominięciem szczegółowego opisu zastosowanych procedur metodologicznych i statystycznych. W odniesieniu do interpretacji wyników badań zagranicznych należy mieć na względzie kwestię ewentualnych ograniczeń uogólniania wyników studiów empirycznych dokonywanych w ramach odmiennego kontekstu kulturowego. Wiąże się to m.in. ze statusem używanego instrumentu pomiarowego (*culture-free*), tj. *Sense of Strain and Limiting Factors Questionnaire*.

Pierwsze znaczące wyniki przedstawione przez Roberta Agnew i Helene White⁶⁵ pochodzą z badań przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych (New Jersey) w latach 1979–1981 na dobranej losowo próbie 1380 chłopców i dziewcząt w wieku 12, 15 i 18 lat. Badania te miały charakter longitudinalny, a przerwa między dwoma etapami wynosiła 3 lata (od początku 1982 do końca 1984 r.). Jako że badania te stały się podstawą dalszych dociekań empirycznych na świecie, warto omówić je szerzej.

Przy konstrukcji kwestionariusza przeprowadzono analizę czynnikową 47 pozycji, wykorzystując metodę największego prawdopodobieństwa z rotacją ukośną. W odniesieniu do kryterium wartości własnej równej lub większej od 1 wyodrębniono 7 czynników uwzględnianych w dalszych analizach razem z dodatkowymi zmiennymi i wskaźnikami z zakresu napięcia, kontroli społecznej i kontaktów w środowisku przestępczym:

---

⁶⁵ R. Agnew, H. White, *An empirical...*, op. cit., s. 475–495.

- zmienne i wskaźniki z zakresu napięcia (*Strain Measures*): negatywne zdarzenia życiowe; przeszkody życiowe; negatywne stosunki z dorosłymi; konflikty/walka między rodzicami; problemy w najbliższym środowisku; brak powodzenia u płci przeciwnej; niepewność roli zawodowej; napięcie związane z modą, ubiorem;
- zmienne i wskaźniki z zakresu kontroli społecznej (*Social Control Measures*): przywiązanie rodziców do dzieci (dwie podskale ujmujące percepcję miłości rodziców wobec dziecka oraz przywiązanie dzieci do rodziców); przyzwolenie ze strony rodziców; przywiązanie do szkoły (dwie podskale: wsparcie ze strony szkoły oraz satysfakcja z powodu uczęszczania do szkoły); przywiązanie do rówieśników; czas poświęcony na naukę w domu; regularne kończenie poszczególnych szczebli nauki szkolnej; cele edukacyjne;
- wskaźniki z zakresu kontaktów w środowisku przestępczym (*Differential Association Measures*): kontakty z osobami zaangażowanymi w aktywność przestępczą i narkomanię, tj. powiązania z przestępczymi/dewiacyjnymi osobami/rówieśnikami (*Friends' Delinquency*).

Druga część badań koncentrowała się na przejawach niedostosowania społecznego badanych. W tym celu posłużono się skalą złożoną z 13 itemów, która dotyczyła zaangażowania w różne zachowania dewiacyjne i przestępcze w ciągu ostatnich trzech lat. W wyniku analiz statystycznych (analiza regresji wielokrotnej) wyłoniono i oceniono znaczenie niekorzystnych czynników w wywoływaniu napięcia oraz ich rolę w etiologii przestępczości młodzieży. W badaniach postawiono hipotezę zakładającą, iż poszczególne wymiary napięcia, kontroli społecznej i kontakty w środowisku przestępczym są istotnie związane z przestępczością i używaniem narkotyków.

W celu weryfikacji hipotezy zastosowano analizę regresji wielokrotnej, w wyniku której stwierdzono, że z poziomu napięcia czynnik „negatywne zdarzenia życiowe” stanowi główny predyktor przestępczości. Za nim grupują się takie wymiary, jak: przeszkody życiowe, negatywne stosunki z dorosłymi i konflikty między rodzicami. Ponadto istotnie związane z przestępczością okazały się następujące zmienne: z zakresu kontroli społecznej: a) przywiązanie rodziców do dzieci (związek ujemny: im większe przywiązanie rodziców do dzieci, tym mniejsze prawdopodobieństwo zaangażowania się w działania o charakterze przestępczym); b) przywiązanie do szkoły (związek ujemny: im większe przywiązanie jednostki do szkoły, tym mniejsza tendencja do przejawiania zachowań naruszających porządek prawny); c) przywiązanie do rówieśników (związek dodatni: im większe przywiązanie do rówieśników, tym większa tendencja do podejmowania aktywności przestępczej); d) czas poświęcony na naukę w domu (związek ujemny: wraz ze wzrostem ilości czasu poświęcanego na naukę w domu zmniejsza się tendencja do angażowania się w zachowania przestępcze); e) regularne kończenie poszczególnych szczebli nauki szkolnej (związek ujemny: uzyskiwanie promocji do następnej

klasy jest związane z mniejszą tendencją do przejawiania czynów zabronionych); z zakresu kontaktów w środowisku przestępczym: a) kontakty z osobami zaangażowanymi w aktywność przestępczą i narkomanię, tj. powiązania z przestępczymi/dewiacyjnymi osobami/rówieśnikami (*Friends' Delinquency*). W konsekwencji okazało się, że doświadczane przez jednostkę napięcie znacznie bardziej wzmacnia tendencję do zachowań niezgodnych z prawem w przypadku silnych jej kontaktów z osobami zaangażowanymi w przestępczość⁶⁶.

Ronald L. Simons i współpracownicy przeanalizowali związek między dyskryminacją rasową a przestępczością. Badania miały charakter longitudinalny, objęto nimi 700 afroamerykańskich dzieci. W początkowej fazie badań autorzy skupili się na ustaleniu związku między narażeniem na dyskryminację a zachowaniami przestępczymi. Przeprowadzili analizę czynnikową w celu przetestowania hipotez dotyczących czynników emocjonalnych i poznawczych, które pośredniczą między dyskryminacją a zachowaniami naruszającymi normy prawne. Ustalili, iż w grupie chłopców związek między dyskryminacją a przestępczością zachodzi za pośrednictwem uczucia gniewu i depresji oraz przekonania, że agresja jest konieczną taktyką interpersonalną. W stosunku do populacji dziewcząt wyniki ukazały słabsze tendencje⁶⁷.

Ważne konkluzje przedstawili również Wan-Ning Bao, Ain Haas i Yijun Pi. Na podstawie próby 615 uczniów z gimnazjów oraz liceów z obszarów wiejskich oraz miejskich Chińskiej Republiki Ludowej autorzy ci starali się zbadać model mediacji w odniesieniu do teorii napięcia. Analizy koncentrowały się na interwencji negatywnych emocji takich jak: gniew, żal, lęk i depresja, które łączą działanie czynników zewnętrznych z napięciem interpersonalnym i z podejmowanymi wykroczeniami, w tym zarówno poważnymi wykroczeniami, jak i drobnymi przestępstwami. Wyniki pokazują, że gniew pośredniczy między napięciem a przemocą interpersonalną (psychiczną), żal pośredniczy między napięciem a przestępczością charakteryzującą się brakiem przemocy psychicznej, z kolei lęk i depresja mają działanie mediatora w stosunkach między napięciem interpersonalnym a drobnymi wykroczeniami. Wyniki są zasadniczo zgodne z wynikami wcześniejszych badań przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych⁶⁸.

Nicole L. Piquero i Miriam D. Sealock skoncentrowały się na populacji przestępczej młodzieży. W oryginalnej analizie autorki stwierdziły częściowe poparcie dla tez teorii napięcia Roberta Agnew. Jedną z miar negatywnego wpływu, gniew, łączy się z agresją interpersonalną, natomiast inna miara, depresja, nie wykazała

⁶⁶ E. Czerwińska-Jakimiuk, *Przestępczość młodocianych. Interpretacja...*, op. cit., s. 60–62.

⁶⁷ R.L. Simons, Y.F. Chen, E.A. Stewart, G.H. Brody, *Incidents of discrimination and risk for delinquency. A longitudinal test of strain theory with an African American sample*, „Justice Quarterly” 2003, t. 20, nr 4, s. 827–854.

⁶⁸ W.N. Bao, A. Haas, Y. Pi, *Life strain, negative emotions, and delinquency. An empirical test of general strain theory in the People's Republic of China*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2004, t. 48, nr 3, s. 281–297.

istotnego związku z przestępstwem. Analiza interakcji między umiejętnością radzenia sobie a negatywnym wpływem innych wykazała, że były one na ogół niezgodne z teorią napięcia, choć pojawiły się dwie przewidywane interakcje: emocjonalne i duchowe umiejętności radzenia sobie wydają się hamować wpływ depresji na charakter popełnionego przestępstwa⁶⁹.

Byongook Moon, David Blurton oraz John D. McCluskey przeprowadzili badania na próbie 777 osób (młodzież koreańska). Celem analiz było zbadanie istotnych korelacji między napięciem aktualnie odczuwanym, przeszłym i przewlekłym oraz poczuciem niesprawiedliwości u nieletnich a rodzajem popełnionego wykroczenia. Ustalono, że do popełniania wykroczeń najprawdopodobniej prowadzi siedem kluczowych rodzajów napięcia, z których część była często pomijana w poprzednich badaniach, a które uwzględniały konflikty rodzinne, kary rodzicielskie, kary stosowane przez nauczycieli, kłopoty finansowe, prześladowanie oraz przestępczą wiktyimizację. Otrzymane wyniki zapewniają częściowe poparcie dla teorii napięcia, w szczególności w kwestii napięcia jako rozbieżności między zasadą sprawiedliwości. Moon i współautorzy podkreślają, że postrzeganie niesprawiedliwości ma znaczący wpływ na podejmowanie zachowań niezgodnych z prawem wśród osób nieletnich. Badania wykazały również, że obecne oraz uprzednie kary fizyczne i emocjonalne stosowane przez nauczycieli oraz proces wiktyimizacji pozytywnie korelują z ogólną przestępczością młodzieży. Z kolei przewlekłe kary rodzicielskie oraz znęcanie się są negatywnie związane z ogólną przestępczością, co jest niezgodne z przewidywaniami Roberta Agnew⁷⁰.

Warte uwagi badania przeprowadził również Stephen W. Baron. Dane zostały zebrane na przełomie lat 2000/2001 w kanadyjskim mieście liczącym ponad 2 miliony mieszkańców. Badania miały na celu analizę roli bezrobocia w generowaniu zachowań przestępczych wśród młodzieży w myśl teorii napięcia. Wzięło w nich udział 400 bezdomnych respondentów (265 mężczyzn oraz 135 kobiet) spełniających cztery kryteria: a) wiek do 24 lat, b) ukończona szkoła, c) posiadanie statusu bezrobotnego w chwili badania, d) czas pobytu poza domem, mieszkanie w schronisku obejmujące ostatnie 12 miesięcy. Średni wiek badanych wyniósł 20 lat ($M = 19,90$). Populacja charakteryzowała się różnorodnym pochodzeniem: rasa kaukaska (83%), Aborygeni (12%) oraz młodzież kanadyjska (5%). Średnia długość bezdomności wynosiła 7 miesięcy ($M = 6,83$). Średnie wykształcenie wahało się na ukończeniu 10 klasy ($M = 9,99$), z kolei osoby, które opuściły szkołę, stanowiły 79,5% ($n = 318$). Reasumując wyniki badań, autor stwierdził, że bezrobocie ma bezpośredni wpływ na przestępczość oraz handel narkotykami głównie w celu majątkowym. Większość skutków bezrobocia mających udział

---

⁶⁹ N.L. Piquero, M.D. Sealock, *Gender and general strain theory. A preliminary test of Broidy and Agnew's gender/GST hypotheses*, „Justice Quarterly” 2004, t. 21, nr 1, s. 125–157.

⁷⁰ B. Moon, D. Blurton, J.D. McCluskey, *General strain theory and delinquency*, „Crime & Delinquency” 2008, t. 54, nr 4, s. 582–613.

w aktywizacji zachowań przestępczych odczuwalna była pośrednio poprzez negatywne reakcje emocjonalne w postaci gniewu oraz bezpośrednio tam, gdzie jego wpływ na przestępczość jest uwarunkowany niezadowolaniem zarobkowym. Związek pośredni jest złożony o tyle, o ile gniew nie jest bezpośrednim wynikiem samego doświadczania bezrobocia. Zamiast tego, jak ukazały zebrane dane empiryczne, gniew powstaje tylko wśród tych, którzy przypisują przyczyny swojego bezrobocia źródłom zewnętrznym, a nie wiążą ich z brakami osobistymi. Znaczący okazał się również udział grupy w powstawaniu atrybucji przyczyn zewnętrznych. Bez podstawowych elementów atrybucyjnych bezrobocie nie doprowadza zatem do gniewu. Z kolei gniew jest nie tylko wynikiem braku pracy. Złość jest wynikiem subiektywnych interpretacji warunków ekonomicznych, zaangażowania oraz przypisywania sobie winy za pozostawanie bez pracy. Poczucie relatywnej deprivacji oraz zarobkowej dysatisfakcji okazało się wynikiem pracochłonnego poszukiwania pracy, poczucia niewystarczających kwalifikacji przy jednoczesnym poszukiwaniu pracy na tzw. wysokim poziomie. Z kolei gniew w odniesieniu do bezrobocia osób badanych dotyczył dwóch z trzech rodzajów przestępstw (aktów przemocy oraz handlu narkotykami). Wyniki sugerują również, że bezrobocie oraz poziom frustracji z nim związanej mają prawdopodobnie większy wpływ na przestępczość, kiedy ludzie są niezadowoleni ze swojej sytuacji finansowej. Jednocześnie ustalono, że osoby rezygnujące z poszukiwania pracy są bardziej skłonne do popełnienia zbrodni. Teoria Agnew wskazała na potrzebę włączenia zmiennych nieujętych w poprzednich analizach. Nacisk na napięcia takie jak relatywna deprivacja i niezadowolenie finansowe przedstawione na podstawie ogólnej teorii napięcia zachęca do wyjścia poza tradycyjne środki ujmowania tego zjawiska. Pokazano również, iż obiektywne lub subiektywne postrzeganie innych oraz rynku pracy ma wpływ na wyzwianie reakcji emocjonalnych sprzyjających przestępczości. Badanie pozwoliło wyjaśnić, dlaczego ludzie, którzy na pierwszy rzut oka razem doświadczają bezrobocia, nie reagują tak samo na zaistniałe niekorzystne warunki⁷¹.

Angela R. Robertson, Judith A. Stein i Lacey Schaefer-Rohleder przeprowadziły badania mające na celu testowanie teorii napięcia w kontekście roli gniewu i lęku w niedostatecznym radzeniu sobie ze stresem w relacji napięcia z trzema wymiarami (poważnych wykroczeń, drobnych wykroczeń oraz bycia w trakcie odbywania sankcji poprawczych) wśród populacji nieletnich dziewcząt przestępczych ($n = 261$). Zbadano poczucie napięcia wynikające z niekorzystnych zdarzeń życiowych i narażenia na huragan Katrina. Uzyskane wyniki dały podstawy do stwierdzenia, że narażenie na huragan było bezpośrednio związane z poważnymi wykroczeniami i niewystarczającym radzeniem sobie ze stresem. Huragan Katrina miał

---

⁷¹ S.W. Baron, *Street youth. Unemployment and crime. Is it that simple? Using general strain theory to untangle the relationship*, „Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice” 2008, t. 50, nr 4, s. 399–434.

też pośredni wpływ na dokonywanie drobnych wykroczeń. Niekorzystne wydarzenia życiowe były związane ze wzrostem złości, lęku oraz ze złym przystosowaniem do istniejących warunków. Wykazano również, iż gniew pośredniczy w relacji między niekorzystnymi wydarzeniami życiowymi a poważną przestępczością. Z kolei lęk, jak pokazują zebrane dane empiryczne, pośredniczy w relacji między niekorzystnymi wydarzeniami życiowymi a popełnianiem drobnych wykroczeń. Zebrane wyniki potwierdziły tezy teorii napięcia dotyczące roli gniewu i zbliżonych emocji w etiologii zachowań przestępczych⁷².

Byongook Moon, Hye-Won Hwang i John D. McCluskey⁷³ wykorzystali teorię napięcia Agnew oraz teorię zróżnicowanych powiązań w celu wyjaśnienia zjawiska zastraszania w szkole (*school bullying*). Badaniami objęto koreańską młodzież ($n = 655$) z trzech szkół. Uzyskane wyniki tylko częściowo potwierdziły zgodność z wyżej wymienionymi teoriami kryminologicznymi w wyjaśnieniu etiologii przemocy w szkole. Dowiedziano natomiast roli szkoły w powstawaniu napięcia poprzez stosowanie kar fizycznych oraz emocjonalnych przez nauczycieli.

Mimo rosnącej liczby badań nad niekorzystną sytuacją młodzieży pozostającej pod opieką zastępczą oraz słabymi wynikami tej opieki, jak również nad młodzieżą opuszczającą instytucje opieki zastępczej (*foster care*), stosunkowo mało uwagi poświęcono zjawisku zaangażowania takich osób w zachowania przestępcze. W celu przybliżenia tego zjawiska Barn Ravinder i Tan Jo-Pei, wykorzystując teorię napięcia, zbadali, które formy odczuwanego napięcia prowadzą do przestępczości wśród badanej populacji. Autorzy posłużyli się danymi uzyskanymi z badań krajowych dotyczących opieki zastępczej nad młodzieżą w Anglii (*National study of post-care foster youth in England*), które poddano analizie regresji logistycznej oraz analizie tematycznej wywiadów jakościowych. Analizę regresji logistycznej zastosowano do przeprowadzenia jednoczesnej analizy wpływu efektów głównych oraz interakcji napięcia i zmiennych klimatyzacji na zaangażowanie w przestępczość wśród badanej młodzieży. Analiza tematyczna została wykorzystana do zbadania wyników ilościowych. Zebrane dane ukazały, że napięcie wynikające z bezrobocia, wykluczenia ze szkoły, czasu otrzymanej opieki oraz niestabilności zamieszkania były istotnymi czynnikami prognostycznymi w zaangażowaniu w działalność przestępczą wśród badanej młodzieży. Otrzymano również wyniki świadczące o tym, że poczucie własnej wartości oraz umiejętności interpersonalne nabyte przed opuszczeniem opieki zastępczej często pośredniczyły w relacji pomiędzy napięciem a zaangażowaniem w popełnianiu czynów zabronionych. Uzyskane dowody

---

⁷² A.R. Robertson, J.A. Stein, L. Schaefer-Rohleder, *Effects of hurricane Katrina and other adverse life events on adolescent female offenders. A test of general strain theory*, „Journal of Research in Crime & Delinquency” 2010, t. 47, nr 4, s. 469–495.

⁷³ B. Moon, H.-W. Hwang, J.D. McCluskey, *Causes of school bullying. Empirical test of a general theory of crime. Differential association theory and general strain theory*, „Crime & Delinquency” 2011, t. 57, nr 6, s. 849–877.

jakościowe ukazały również duży udział odczuwanego napięcia w generowaniu zachowania przestępczego u badanej młodzieży. Zebrane wyniki wskazują na przydatność teorii napięcia w badaniach młodzieży pozostającej pod opieką zastępczą lub ją opuszczającej oraz sugerują znaczenie praktyczne tej teorii dla programów profilaktycznych⁷⁴.

Byongook Moon oraz Merry Morash wykorzystali teorię napięcia do określenia możliwych działań interwencyjnych w celu zmniejszenia przestępczości. Dane zostały zebrane od 296 uczniów z dwóch gimnazjów. Osobno zastosowano analizę regresji w identyfikacji czynników przemocy oraz określenia pozycji przestępczej. W świetle przeprowadzonych badań ujawniono, że kary wymierzane przez nauczycieli oraz wcześniejsze prześladowanie z ich strony stanowią znaczące czynniki prognostyczne przestępczości adolescentów. Młodzież pod wpływem napięcia jest szczególnie skłonna do podejmowania różnych form przestępczego zachowania, zwłaszcza w kontakcie z grupą rówieśniczą o cechach kryminogennych. Wyniki badań wskazują na konieczność skupienia uwagi na wiktyimizacji kryminalnej młodzieży, na nauczycielach stosujących kary emocjonalne, jak również na relacjach młodzieży z rodzicami oraz środowiskiem przestępczym. Ponadto autorzy ustalili, że chłopcy i dziewczęta doświadczają różnych napięć i tym samym wynikających z nich różnych emocji. Wskazali również, że u chłopców częściej niż u dziewcząt odczuwane napięcie związane jest z używaniem przemocy oraz z podejmowaniem przestępczości przeciwko mieniu. Wśród chłopców konflikty rodzinne okazały się mieć znaczący udział w podejmowaniu różnego rodzaju zachowań przestępczych. Uzyskane dane empiryczne sugerują, że teoria napięcia wyjaśnia przestępczość wśród chłopców i dziewcząt oraz pokazuje, jak różne uwarunkowania mogą odgrywać istotną rolę w wyjaśnianiu przestępczości wśród młodzieży⁷⁵.

Stephen J. Watts oraz Thomas L. McNulty, opierając się na teorii napięcia, opracowali model relacji przestępczego nadużycia w okresie dzieciństwa (*model of the childhood abuse – crime relationship*). Korzystając z danych uzyskanych w Krajowym Longitudinalnym Badaniu Zdrowia Młodzieży (*The National Longitudinal Study of Adolescent Health*), wykazali, że przemoc fizyczna, jak również seksualna w okresie dzieciństwa stanowią bardzo silny czynnik predysponujący do zachowań przestępczych w okresie dojrzewania w stosunku do całej badanej grupy z podziałem na płeć. Teoria napięcia została częściowo poparta tym, że efekty fizycznych nadużyć w okresie dzieciństwa w obydwu grupach (dziewcząt i chłopców) pośredniczą w powstawaniu objawów depresji, natomiast w grupie dziewcząt skutki przemocy seksualnej są tłumaczone bliskością matki. Badania wykazały, że skutki

⁷⁴ B. Ravinder, T. Jo-Pei, *Foster youth and crime. Employing general strain theory to promote understanding*, „Journal of Criminal Justice” 2012, t. 40, nr 3, s. 212–220.

⁷⁵ B. Moon, M. Morash, *Gender and general strain theory. A comparison of strains, mediating, and moderating effects explaining three types of delinquency*, „Youth & Society” 2014, t. 49, nr 4, s. 484–504.

wykorzystania seksualnego w dzieciństwie są silniejsze wśród chłopców (w przeciwieństwie do populacji żeńskiej) pomimo niskiej samokontroli czy powiązań z grupą przestępczą⁷⁶.

Podjmując próbę interpretacji aktywności przestępczej kobiet, warto odwołać się do ogólnej teorii napięcia Roberta Agnew. Szczególnie interesujące z perspektywy doboru badanych grup młodzieży są te badania, które wykorzystując założenia teorii napięcia, opierały się na zmiennej płci.

W badaniu Lisy Broidy oraz Roberta Agnew postawiono dwa pytania badawcze: 1) Jak można wytłumaczyć wysoki wskaźnik przestępczości wśród mężczyzn? oraz 2) Dlaczego kobiety angażują się w popełnianie przestępstw? Uzyskane wyniki dały autorom badania podstawy, aby stwierdzić, że: a) w przypadku mężczyzn doświadczane napięcie prowadzi do popełniania poważnych przestępstw agresywnych oraz kradzieży; b) kobiety i mężczyźni różnią się pod względem reakcji emocjonalnej na napięcie. Chociaż przedstawiciele obu płci mogą doświadczać gniewu jako reakcji na napięcie, to jednak istnieje większe prawdopodobieństwo zachowań agresywnych u mężczyzn oraz zwiększone prawdopodobieństwo wystąpienia zachowań uciezkowych i skierowanych przeciwko sobie wśród kobiet; c) jest bardziej prawdopodobne, że reakcją mężczyzn na określony poziom napięcia czy gniewu będą przestępstwa przeciwko mieniu lub zachowania agresywne, co jest wynikiem różnic w sposobie radzenia sobie z napięciami, brakiem kontroli społecznej oraz gotowością do zachowań przestępczych⁷⁷.

Ekaterina Botchkovar i Lisa M. Broidy, wykorzystując próbę losową 340 osób dorosłych, zbadały związki zachodzące między napięciem, negatywnymi emocjami oraz przestępczością w Rosji. Rozszerzając tezy teorii napięcia, jak również kryminogeny potencjał napięcia wskazują, że nagromadzenie różnego rodzaju stresorów związane z ich kumulacją czasową zwiększa wrażliwość człowieka na jednostkowe lub grupowe przeżywanie napięcia. Jak zauważają autorki, wyniki badań tylko w części potwierdziły główne tezy przyjęte dla teorii napięcia w odniesieniu do stanów afektywnych. Dane empiryczne ukazały ogólne powiązanie napięcia z przeżywanymi negatywnymi emocjami przy jednoczesnym wskazaniu, że nie wszystkie negatywne emocje przeżywane przez jednostkę mają wpływ na kryminogeny rozwój zachowania. Negatywne emocje nie wydają się pośredniczyć w związku między napięciem a popełnionym przestępstwem. Natomiast w niektórych przypadkach emocje te zwiększają udział napięcia w wyborze sposobu naruszania norm prawnych i społecznych. Ogólnie rzecz biorąc, wyniki pokazały, że negatywny udział napięcia będącego skutkiem nagromadzenia lub grupowania

⁷⁶ S.J. Watts, T.L. McNulty, *Childhood abuse and criminal behavior. Testing a general strain theory model*, „Journal of Interpersonal Violence” 2013, t. 28, nr 15, s. 3023–3040.

⁷⁷ L.M. Broidy, R. Agnew, *Gender and crime. A general strain theory perspective*, „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1997, t. 34, nr 3, s. 275–306.

się negatywnych zdarzeń i warunków może podwyższyć generowanie zachowań przestępczych⁷⁸.

Charles R. Tittle, Lisa M. Broidy oraz Marc G. Gertz, analizując hipotezy dotyczące teorii napięcia, badaniom poddali losową próbę osób dorosłych w Raleigh, w Karolinie Północnej. Analiza dotyczyła trzech kwestii: 1) Czy napięcie umożliwia samodzielne przewidywanie zachowania przestępczego przy założeniu kontroli uprzednich zachowań przestępczych? 2) Czy negatywne emocje pośredniczą między odczuwanym napięciem a przewidywanym przestępstwem? 3) Czy wsparcie społeczne i powiązania przestępcze warunkują powstanie napięcia oraz prognozowanie przestępczości lub w nich pośredniczą? Otrzymane wyniki ogólnie są zgodne z tymi odnoszącymi się do młodzieży. Trzy z czterech skal napięcia wykazały możliwość przewidywania popełniania przestępstw. Natomiast, jak podkreślają autorzy, związek ten nie jest uzależniony od przeżywania negatywnych emocji oraz przestępczego wsparcia ze strony środowiska. Wyniki wykazują również tendencję ujemną w stosunku do udziału negatywnych emocji w powstawaniu napięcia. Autorzy podkreślają potrzebę teoretycznej identyfikacji potencjalnych możliwości, które prawdopodobnie działają w różnych okolicznościach wywołanych przez negatywne emocje⁷⁹.

Byongook Moon i Merry Morash sugerują dalszą potrzebę badań z wykorzystaniem założeń teorii napięcia z uwagi na sprzeczne wyniki dotyczące testowania hipotez teorii w zakresie zmiennej płci⁸⁰. Potwierdzenie założeń teorii napięcia poprzez odnotowanie istotnych różnic między płciami w odniesieniu do odczuwanego napięcia, negatywnych emocji oraz ich wpływu na podejmowanie zachowań niezgodnych z prawem odnaleźć można w badaniach Joanne M. Kaufman⁸¹, Paula Mazerollego⁸² oraz Nicole L. Piquero i Miriam D. Sealock⁸³. Z kolei inne badania, m.in. Roberta Agnew i Timothy'ego Breziny⁸⁴ oraz Johna P. Hoffmanna i Susan Su⁸⁵, wykazały ograniczone lub mało znaczące różnice między płciami w odniesieniu do odczuwanego napięcia oraz negatywnych emocji.

---

⁷⁸ E. Botchkovar, L. Broidy, *Accumulated strain, negative emotions and crime. A test of general strain theory in Russia*, „Crime & Delinquency” 2013, t. 59, nr 6, s. 837–860.

⁷⁹ C.R. Tittle, L.M. Broidy, M.G. Gertz, *Strain, crime, and contingencies*, „Justice Quarterly” 2008, t. 25, nr 2, s. 283–312.

⁸⁰ B. Moon, M. Morash, *Gender...*, op. cit.

⁸¹ J.M. Kaufman, *Gendered responses to serious strain. The arguments for a general strain theory of deviance*, „Justice Quarterly” 2009, t. 26, nr 3, s. 410–444.

⁸² P. Mazerolle, *Gender, general strain, and delinquency. An empirical examination*, „Justice Quarterly” 1998, t. 15, nr 1, s. 65–91.

⁸³ N.L. Piquero, M.D. Sealock, *Gender...*, op. cit.

⁸⁴ R. Agnew, T. Brezina, *Relational problems with peers, gender, and delinquency*, „Youth & Society” 1997, t. 29, nr 1, s. 84–111.

⁸⁵ J.P. Hoffmann, S.S. Su, *The conditional effects of stress on delinquency and drug use. A strain theory assessment of sex differences*, „Journal of Research in Crime & Delinquency” 1997, t. 34, nr 1, s. 46–78.

7.1.1. Badania empiryczne uwzględniające zmienną płci

Część badań⁸⁶ wykazała, że chłopcy częściej niż dziewczęta doświadczają negatywnych relacji z rówieśnikami, konfliktów ze znaczącymi innymi, kar fizycznych oraz wiktymizacji kryminalnej. Natomiast dziewczęta zgłaszają więcej problemów związanych z utrzymywaniem pozytywnych relacji z rodziną i przyjaciółmi oraz napięciem dotyczącym oczekiwania wykonywania prac domowych, co sugeruje postrzeżoną dyskryminację płci. Badania prowadzone przez innych badaczy⁸⁷ również potwierdziły występowanie różnic między płciami w skutkach odczuwania napięcia dotyczącego podejmowania zachowań przestępczych. W szczególności różnice te dotyczyły napięć wynikających z sytuacji rodzinnej oraz negatywnych wydarzeń życiowych skutkujących przestępczością gwałtowną częściej u mężczyzn niż u kobiet.

Badania Ronalda L. Simonsa, Yifu Chena, Erica A. Stewarta oraz Gene'a H. Brody'ego dotyczące związku między dyskryminacją rasową a przestępczością wykazały, że w grupie chłopców relacja między dyskryminacją a przestępczością związana jest z uczuciem gniewu i depresji oraz przekonaniem, że agresja jest konieczną taktyką interpersonalną. W stosunku do populacji dziewcząt wyniki ukazały słabsze tendencje⁸⁸.

Różnice między dziewczętami a chłopcami w myśl twierdzeń teorii napięcia stwierdzono również w badaniach przeprowadzonych wśród koreańskich nastolatków. Byongook Moon i Merry Morash ustalili, że chłopcy i dziewczęta doświadczają różnych napięć, a tym samym wynikających z nich różnych emocji. Ustalono również, że u chłopców częściej niż u dziewcząt odczuwane napięcie związane jest z używaniem przemocy oraz z podejmowaniem przestępczości przeciwko mieniu. Okazało się, że wśród chłopców konflikty rodzinne mają znaczący wpływ na podejmowanie różnego rodzaju zachowań przestępczych. Przeprowadzone badania empiryczne sugerują, że teoria napięcia jest przydatna do wyjaśniania przestępczości wśród chłopców i dziewcząt oraz pokazuje, jak różne są uwarunkowania przestępczości młodzieży. Natomiast zgromadzone dane nie wykazały żadnych różnic związanych z płcią wśród badanych adolescentów wynikających z napięcia dotyczącego wyników w nauce, negatywnych wydarzeń życiowych oraz fizycznych i emocjonalnych kar stosowanych przez rodziców⁸⁹.

⁸⁶ Do tych badań zaliczyć można prace m.in. R. Agnew, T. Brezina, *Relational...*, op. cit.; W.G. Jennings, N.L. Piquero, A.R. Gover, D.M. Pérez, *Gender and general strain theory. A replication and exploration of Brody and Agnew's gender/strain hypothesis among a sample of southwestern Mexican American adolescents*, „Journal of Criminal Justice” 2009, t. 37, nr 4, s. 404–417; J.M. Kaufman, *Gendered...*, op. cit.; P. Mazerolle, *Gender...*, op. cit.

⁸⁷ Do prac tych można zaliczyć badania M. Morash, B. Moon, *Gender...*, op. cit.; N.L. Piquero, M.D. Sealock, *Gender...*, op. cit.

⁸⁸ R.L. Simons, Y.F. Chen, E.A. Stewart, G.H. Brody, *Incidents...*, op. cit.

⁸⁹ B. Moon, M. Morash, *Gender...*, op. cit.

W badaniu Minwoo Yuna, Eunyoung Kim i Roberta Morrisa przeanalizowano dane dotyczące 3125 południowokoreańskich nastolatków i otrzymano częściowe potwierdzenie założeń teorii Agnew. Otrzymane wyniki wykazały, że chłopcy i dziewczęta różnią się rodzajem odczuwanego napięcia. Napięcie wśród chłopców wynika przede wszystkim z przeżywanego stresu związanego z karami fizycznymi stosowanymi przez rodziców. W przeciwieństwie do chłopców u dziewcząt napięcie przybiera głębszy i bardziej subtelny wymiar psychologiczny, prowadząc do zachowań dewiacyjnych poprzez odczuwanie gniewu oraz utrzymywanie kontaktów z przestępczymi rówieśnikami. Napięcie u dziewcząt wynika głównie z problemów zdrowotnych oraz stresu wynikającego z braku satysfakcji z wyglądu zewnętrznego⁹⁰.

Z przytoczonych badań wynika, że teoria napięcia cieszy się szerokim uznaniem w badaniach empirycznych. Jednocześnie należy zauważyć znikomą liczbę badań obejmujących młodocianych przestępców przebywających w zakładach resocjalizacyjnych. Jak podkreśla Matt DeLisi, najbardziej ekscytujące pytania badawcze odnoszące się do ogólnej teorii napięcia pozostają w dużej mierze bez odpowiedzi, zwłaszcza w stosunku do powiązań występujących między ogólnym napięciem a ciężkimi postaciami zachowania przestępczego⁹¹. Okazjonalnie wydaje się również zastosowanie omawianej teorii przez wymiar sprawiedliwości, zwłaszcza w odniesieniu do systemu ścigania oraz resocjalizacji.

7.2. Badania polskie

Na gruncie polskim weryfikacją kluczowych tez teorii napięcia Roberta Agnew w głównej mierze zajmowali się Małgorzata H. Kowalczyk, Jacek Bylica, Ewa Czerwińska-Jakimiuk oraz autor niniejszego tekstu. Można stwierdzić, że w porównaniu z liczbą badań testujących teorię napięcia Agnew przeprowadzonych w Stanach Zjednoczonych liczba badań przeprowadzonych w Polsce jest znikoma. Tym samym można stwierdzić, że związek napięcia z przestępczością nieletnich na gruncie teorii Agnew jest w Polsce szczególnie niedoceniany. Należy jednak zaznaczyć, iż część badaczy, poszukując przyczyn podejmowanych zachowań nieakceptowanych społecznie i zaburzeń w zachowaniu młodzieży, odwołuje się do ogólnej teorii napięcia Roberta Agnew.

Małgorzata H. Kowalczyk przedmiotem analizy uczyniła diagnozę czynników, które występują w sytuacji życiowej badanych osób, ze szczególnym uwzględnieniem warunków, w jakich przebiegały procesy wychowawcze sprawców oraz

⁹⁰ M. Yun, E. Kim, R. Morris, *Gendered pathways to delinquency. An examination of general strain theory among South Korean youth*, „Youth Violence and Juvenile Justice” 2013, t. 12, nr 3, s. 268–292.

⁹¹ M. DeLisi, *How general is general strain theory?*, „Journal of Criminal Justice” 2011, t. 39, nr 1, s. 1–2.

kształtowały się ich relacje z innymi ludźmi, a także czynników zawierających się w rzeczywistości społecznej, które mogły wywoływać szczególny stan napięcia motywacyjnego. Grupę badawczą stanowili młodociani i dorośli sprawcy zabójstw, wobec których został orzeczony prawomocny wyrok skazujący zgodnie z art. 148 § 1, 2, 3 k.k. Głównym celem podjętych badań był opis i interpretacja sytuacji życiowej badanych w kontekście popełnionych przez nich czynów, a w szczególności omówienie i wyjaśnienie skutków relacji z innymi ludźmi, które mogą stać się źródłem silnego napięcia ukierunkowującego działania jednostki zmierzające do restytucji zachwianego poczucia sprawiedliwości i redystrybucji dóbr. Ponadto celem badań była interpretacja charakteru relacji interpersonalnych w środowiskach rodzinnych i rówieśniczych, a także poznanie czynników osobowościowych oraz tła motywacyjnego i sytuacyjnego popełnionych czynów. W badaniach uwzględniono równoliczebny, dychotomiczny podział obejmujący zbiorowość sprawców zabójstw traktowaną jako zbiorowość podstawową oraz grupę złożoną ze sprawców, którzy dopuścili się innych przestępstw. Obie zbiorowości liczyły po 80 sprawców wyselekcjonowanych na podstawie doboru celowego. Uzyskane dane empiryczne pozwoliły autorce na wysunięcie następujących wniosków:

- W zakresie blokowania możliwości osiągnięcia pozytywnych celów w życiu ustalono, iż sprawcy zabójstw w porównaniu z badanymi ze zbiorowości kontrolnej mieli wyższe poczucie sprawiedliwości społecznej i wyższą ocenę własnych szans na osiągnięcie sukcesu. Ponad połowa sprawców zabójstw (58,8%) oceniła, że ma takie same szanse na osiągnięcie sukcesu jak inni ludzie. Z kolei w grupie kontrolnej taką opinię wyraziło 28,8% badanych. Przeżywane przez sprawców zabójstw poczucie relatywnej deprivacji związane z blokowaniem możliwości osiągnięcia pożądaných celów okazało się umiarkowane. Badani nie przeżywają również silnego poczucia niesprawiedliwości (46,3% z grupy badanych zabójców oraz 27,3% z grupy kontrolnej nigdy nie doświadczyło jawnej niesprawiedliwości). Z kolei w grupie zabójców seksualnych poczucie dyssatisfakcji oraz niesprawiedliwości ujawniły się najsilniej.
- W zakresie drugiego oraz trzeciego obszaru napięcia zgodnie z teorią Agnew (napięcie jako rezultat blokowania dostępu do pozytywnych bodźców oraz napięcie jako prezentacja negatywnych bodźców) wzięto pod uwagę rolę sytuacji trudnych, mogących mieć charakter sytuacji deprivacji, utrudnienia lub zagrożenia. Uogólniając zgromadzone dane odnośnie do powyższych obszarów napięcia, stwierdzono, iż zdarzenia związane ze śmiercią bliskiej osoby wywołują najsilniejsze reakcje emocjonalne (46,2% sprawców zabójstw oraz 60% osób ze zbiorowości kontrolnej); u 2,5% badanych zabójców i 7,5% sprawców ze zbiorowości kontrolnej jawną reakcją na śmierć bliskiej osoby był gniew wynikający z niepewności co do dalszej sytuacji rodziny, samego badanego i przyszłości, z kolei 3,7% sprawców zabójstw okazywało chęć zemsty. Z powodu deprivacji związanej ze zdradą drugiej osoby (żony, przyjaciół, narzeczonych czy współników) badani zabójcy najczęściej odczuwali gniew (25%) oraz chęć

odwetu i zemsty (30%). Sytuacji deprivacji w formie pomówienia doświadczyło 45,5% sprawców zabójstw oraz 51,2% osób z grupy kontrolnej – niemal wszyscy badani z obu zbiorowości odczuwali gniew i chęć zemsty na osobie lub osobach, które były źródłem tych pomówień.

Reasumując, autorka stwierdziła, iż antycypowana utrata bodźców pozytywnych na skutek sytuacji deprivacji wywołuje silną reakcję stresową. Następtwem tego są zachowania agresywne lub wycofujące. Małgorzata H. Kowalczyk uznała więc, że zachowania agresywne stanowią rodzaj substytutu utraconej pozytywnej stymulacji – w ten sposób jednostka rekompensuje sobie utratę pozytywnych bodźców. Ostatnią kategorią sytuacji, które mogą wywoływać stan napięcia, są sytuacje zagrożenia. Kowalczyk ustaliła, iż najbardziej uniwersalny charakter mają zachowania związane z doświadczaniem przemocy. Pojawienie się przemocy w relacjach rodzinnych zawsze odbierane jest jako źródło negatywnych bodźców, których uniknięcie jest niemożliwe z tego względu, że jednostki nie są w stanie opuścić pola interakcji, ulegając współzależnieniu od sprawcy. Autorka stwierdziła również, że badani bardzo gwałtownie bronili się przed deficytem pozytywnych gratyfikacji płynących z relacji rodzinnych. Zachowania, które stanowiły namiastkę tej stymulacji, pozwalały nie tylko określić źródło napięcia, ale także skanalizować emocje. Gniew czy chęć zemsty dawały poczucie przewagi i kontroli nad sytuacją, co było źródłem krótkotrwałej gratyfikacji⁹².

Z kolei Jacek Bylica w badaniach przeprowadzonych w 2001 r. na grupie 660 osób z dwóch gimnazjów miejskich, siedmiu gimnazjów wiejskich, liceum ogólnokształcącego, zespołu szkół (technikum i liceum) oraz trzech szkół zawodowych zgromadził wyniki odnoszące się do poszczególnych typów napięcia oraz zjawisk im towarzyszących, takich jak relatywna deprivacja oraz efekt kumulacyjny. W wymiarze „napięcie jako niemożność osiągnięcia pozytywnie wartościowanych celów” zastosowano 18 wskaźników, z czego 10 dotyczących napięcia oraz 8 odnoszących się do relatywnej deprivacji. Uzyskane wyniki ukazały, iż napięcie jako niemożność osiągnięcia pozytywnie wartościowanych celów jest wyraźnie skorelowane z nadużywaniem alkoholu oraz narkotyków jedynie wśród uczniów szkół zawodowych. Tylko w tych szkołach grupy nadużywające alkoholu i narkotyków charakteryzują się wyższym poziomem napięcia niż ogół populacji, wyłącznie tutaj większość nadużywających stanowią uczniowie o wysokim lub bardzo wysokim poziomie napięcia. Dominującym poziomem napięcia w tej kategorii zarówno wśród ogółu populacji młodzieży, jak i grup nadużywających jest poziom przeciętny. Jedynie w ogóle populacji zespołu szkół oraz populacji szkół zawodowych dominuje nieznacznie wysoki poziom napięcia. Na podstawie zebranych danych Bylica podkreśla, że ten typ napięcia wyjaśnia zażywanie alkoholu i narkotyków przez młodzież warstw najniższych, nie jest jednak dominującym predyktorem

⁹² M.H. Kowalczyk, *Zabójcy...*, op. cit., s. 277 i n.

używania alkoholu i narkotyków przez ogół młodzieży. W żadnym typie szkół nie sprawdziła się główna teza teorii napięcia Agnew o pozytywnej korelacji wysokiego poziomu relatywnej deprywacji z nadużywaniem substancji psychoaktywnych. Zebrane dane empiryczne pokazały, że im wyższy poziom napięcia, tym niższy poziom relatywnej deprywacji.

W wymiarze „napięcie jako rezultat pozbawienia jednostki pozytywnie wartościowanych bodźców” posłużono się listą stresogennych wydarzeń życiowych. Zastosowano trzy rodzaje wskaźników (W1 – lista stresogennych wydarzeń życiowych, W2 – określenie czasu wydarzenia, W3 – antycypacja stresogennych sytuacji w przyszłości). Podobnie jak w przypadku badania wcześniejszego typu napięcia posłużono się czterema poziomami napięcia: niski, przeciętny, wysoki oraz bardzo wysoki. W konkluzji do uzyskanych wyników badań Bylica podkreśla, że ten rodzaj napięcia ma swoją specyfikę w każdej z przebadanych szkół. Jest ono niskie lub bardzo wysokie. We wszystkich szkołach z wyjątkiem szkół zawodowych napięcie współwystępuje z nadużywaniem narkotyków. Natomiast nie jest skorelowane (z wyjątkiem liceum ogólnokształcącego) z nadużywaniem alkoholu. Ten typ napięcia jest więc „narkotykowy”, co z jednej strony ma ugruntowanie w teorii niepełnej żałoby Jamesa Colemana, a z drugiej strony sugeruje oddzielne traktowanie obydwu zjawisk. Na podstawie zebranych danych empirycznych autor formułuje twierdzenie kluczowe w odniesieniu do tego typu napięcia: główną przyczyną używania narkotyków jest doświadczenie utraty, z kolei narkotyki stanowią tęsknotę za utraconą więzią (w kontekście społecznym).

Wyniki badań nie potwierdziły założenia Agnew o równouprawnieniu utraty zaistniałej oraz antycypowanej. Najwyższy poziom deprywacji antycypowanej odnotowano w trzech klasach szkół gimnazjalnych oraz w trzech klasach szkół zawodowych, co wskazuje na jej ścisły związek z ukończeniem (utrata) szkoły. Badania wykazały, że nadużywanie narkotyków jest ściśle związane z utratą zaistniałą, która jest bolesna i wymaga uśmierzenia przez narkotyki.

W celu uchwycenia napięcia jako prezentacji negatywnych bodźców Bylica wykorzystał następujące wskaźniki: bycie świadkiem przemocy (bójek) lub wandalizmu rówieśników, utrzymywanie kontaktów z osobą nadużywającą alkoholu lub narkotyków, relacje w rodzinie, relacje z nauczycielami, relacje z rówieśnikami, konfliktowość w rodzinie, wyniki w nauce, poczucie samotności, bycie świadkiem przemocy w rodzinie, nadużywanie alkoholu przez rodziców w ciągu ostatnich trzech miesięcy, identyfikacja z podkulturą, wykształcenie rodziców oraz dochody w rodzinie. W sumie badany mógł uzyskać 68 punktów w skali napięcia. Podobnie jak przy poprzednich typach napięć posłużono się czteropoziomową skalą napięcia. Ogół populacji badanych osób w tej kategorii uzyskał przeciętny oraz niski poziom napięcia. Wśród populacji gimnazjalistów miejskich przeciętny poziom napięcia jako reprezentacji negatywnych bodźców wyniósł 45,5%, poziom niski – 36,6%, z kolei wysoki – 3%, poziom bardzo wysoki nie wystąpił w badanej populacji. Grupy nadużywające alkoholu i narkotyków ogólnie charakteryzują się wyższym

poziomem napięcia niż ogół populacji młodzieży. W przypadku grupy nadużywającej alkoholu relacja ta wynosi 55,2% do 24,1%, a w przypadku nadużywania narkotyków jest jeszcze bardziej wyraźna i wynosi 68,4% do 15,8%. W grupie uczniów gimnazjów wiejskich oraz liceum ogólnokształcącego nie odnotowano znaczących różnic w stosunku do osób z gimnazjów miejskich. Zwraca jednak uwagę wskaźnik braku danych, który wyniósł w gimnazjach miejskich – 14,9%, gimnazjach wiejskich – 13,6%, zespole szkół – 10,7%. W stosunku do szkół zawodowych zebrano dane ukazujące znacznie niższy poziom napięcia niż w innych szkołach (19,3%) i pojawiające się wysokie napięcie (12,7%), które w innych typach szkół było śladowe. To wysokie napięcie współwystępuje z nadużywaniem narkotyków, ale nie współwystępuje z nadużywaniem alkoholu.

Podsumowując wyniki, Bylica stwierdza, że

założenia teorii sprawdzają się w wypadku nadużywania narkotyków, w znacznie mniejszym stopniu w przypadku nadużywania alkoholu. Szczególne znaczenie ma drugi typ napięcia – napięcie jako rezultat pozbawienia jednostki pozytywnie wartościowanych bodźców, gdzie występuje bardzo wysoki poziom napięcia, który przekłada się na nadużywanie narkotyków. Korelacja z nadużywaniem narkotyków występuje również w trzecim typie napięcia – napięcie jako prezentacja negatywnych bodźców, choć mniej wyraźnie. Natomiast nadużywanie alkoholu nie współwystępuje ani z drugim (z wyjątkiem LO), ani z trzecim typem napięcia (z wyjątkiem gimnazjów miejskich).

Jacek Bylica podkreśla, że badania wykazały związki pomiędzy nadużywaniem alkoholu i narkotyków a napięciem oraz sposobem jego adaptacji, jak również to, że gniew jest najwyraźniejszym emocjonalnym predyktorem nadużywania substancji psychoaktywnych. Badania nie potwierdziły natomiast wątku relatywnej deprivacji⁹³.

Warte głębszej uwagi są badania przeprowadzone przez Ewę Czerwińską-Jakimiuk na przełomie lat 2001/2002 w odniesieniu do populacji młodzieży starszej – młodocianych, którzy naruszyli porządek prawny. Zebrany materiał empiryczny dotyczył 179 młodocianych więźniów i 145 uczniów szkół średnich (zasadniczej szkoły zawodowej i technikum) płci męskiej. Obliczeń dokonano za pomocą pakietu statystycznego SPSS. W celu sprawdzania hipotez zastosowano test istotności różnic między średnimi oraz test nieparametryczny U Manna-Whitneya. Za istotny przyjęto poziom mniejszy lub równy 0,05. W badaniach wykorzystano Kwestionariusz Poczucia Napięcia i Czynniki Ograniczających opracowany przez autorkę na podstawie analizy literatury przedmiotu. Uwzględniono

---

⁹³ J. Bylica, *Harmonizując napięcie. Nowe spojrzenie w profilaktyce uzależnień* [Harmonising Tension. A New Approach in Addiction Prevention], Wydawnictwo UJ, Kraków 2010, s. 119 i n.

w nim kilka wymiarów: poczucie napięcia, kontrolę społeczną, zróżnicowane powiązania (kontakty w środowisku przestępczym), czynniki sytuacyjno-społeczne oraz czynniki osobowościowe.

W wymiarze poczucia napięcia wyszczególniono osiem różnych czynników:

- negatywne zdarzenia życiowe – itemy odnoszące się do pozycji świadczących o zaistnieniu w życiu badanych stresowych i traumatycznych zdarzeń życiowych, np. poważnej choroby, śmierci bliskiej osoby, rozvodu rodziców, utraty pracy przez rodzica, napadu, kradzieży itp.;
- przeszkody życiowe – pozycje uwzględniające częste lub długoterminowe konflikty z ważnymi dla jednostki osobami, np. koledzy w klasie nie lubią mnie, dorośli nie liczą się z moją opinią, nie mam praw przysługujących mi ze względu na wiek;
- negatywne stosunki z rodzicami obejmujące wrogie reakcje ze strony rodziców typu: ciągłe narzekania, wybuchy złości z błahych przyczyn, nadmierny rygorizm wychowawczy, ścisłe kontrolowanie;
- konflikty między rodzicami dotyczące agresji pomiędzy rodzicami, ze szczególnym uwzględnieniem agresji fizycznej;
- problemy w najbliższym środowisku – itemy obejmujące brak poczucia bezpieczeństwa w najbliższym otoczeniu, np. strach przed swobodnym poruszaniem się w okolicy miejsca zamieszkania w ciągu dnia i nocy;
- napięcie związane z modą odnoszące się do braku przyzwolenia ze strony rodziców na wybór stylu ubierania się, uczesania, popularnego w grupie rówieśników;
- atrakcyjność fizyczna – itemy odwołujące się do przekonania o nieatrakcyjnym wyglądzie oraz czynniki dotyczące niepewności roli zawodowej, wśród których uwzględniono pozycje obejmujące poczucie przyszłych trudności na rynku pracy;
- niepewność roli zawodowej – itemy odnoszące się do przekonania o przyszłych trudnościach ze znalezieniem pracy.

W wymiarze drugim – kontrola społeczna – uwzględniono siedem czynników:

- przywiązanie rodziców do dzieci – item świadczący o tym, że badany zwraca się do rodziców o radę i darzy ich zaufaniem; podskale: a) percepcja miłości rodziców (itemy dotyczące przekonania o tym, że rodzice zaspokajali potrzeby badanego, udzielali pochwał, przejawiali zainteresowanie jego osobą); b) przywiązanie dzieci do rodziców (itemy świadczące o miłości i przywiązaniu do rodziców);
- przyzwolenie ze strony rodziców – itemy odnoszące się do poczucia, że rodzice pozostawiają dziecku swobodę, przebaczą, gdy zrobi coś nagannego;
- przywiązanie do szkoły; podskale: a) satysfakcja z powodu uczęszczania do szkoły (itemy mówiące o zadowoleniu z faktu przebywania w szkole i przekonaniu, że jej ukończenie zaprocentuje w przyszłości); b) wsparcie ze strony szkoły

(itemy świadczące o pozytywnych stosunkach z nauczycielami i uczniami oraz o zadowoleniu ze wzajemnych kontaktów);

- przywiązanie do rówieśników – pozycje odnoszące się do poczucia, że jednostka nie ma problemów ze znalezieniem przyjaciół oraz cieszy się sympatią rówieśników;
- cele edukacyjne odwołujące się do posiadanych aspiracji i oczekiwań w związku z dalszym kształceniem;
- czas poświęcany na naukę w domu;
- regularne kończenie poszczególnych szczebli nauki szkolnej.

W wymiarze trzecim – zróżnicowane powiązania – uwzględniono tylko jeden czynnik: związki z osobami/rówieśnikami przejawiającymi zachowania świadczące o znacznym stopniu demoralizacji i zaangażowaniu w przestępczość oraz narkomanię (skala „przestępcze kontakty”).

Z kolei w wymiarze sytuacyjno-społecznym uwzględniono: czynniki ekonomiczne dotyczące długoterminowych trudności materialno-finansowych w rodzinie (skala „czynniki ekonomiczne”) oraz czynniki ze środowiska makrospołecznego i regionalnego odwołujące się do orientacji badanych na temat rzeczywistości społecznej oraz percepcji własnych planów, perspektyw życiowych (skale „optymizm społeczny”, „pesymizm społeczny”). Czynniki osobowościowe skorelowano z niską samooceną odnoszącą się do poczucia bycia gorszym (skala „samoocena”) oraz z zewnętrzną atrybucją przyczyn niepowodzeń obejmującą tendencje do przerzucania odpowiedzialności za problemy, porażki i kryzysy życiowe na innych (skala „atrybucja przyczyn niepowodzeń”). Wyniki badań pokazały, że młodzież przestępcza znacznie częściej doświadcza poczucia napięcia (w zakresie takich obszarów, jak: negatywne zdarzenia życiowe, przeszkody życiowe, negatywne stosunki z rodzicami, konflikty między rodzicami, niepewność roli zawodowej), braku właściwej kontroli społecznej ze strony rodziców i szkoły, nie ma aspiracji i oczekiwań związanych z dalszą edukacją, charakteryzuje się niższą samooceną i bardziej zewnętrzną atrybucją przyczyn niepowodzeń niż młodzież nieprzestępcza. Ponadto przeprowadzone badania dały podstawę do stwierdzenia, że w otoczeniu młodocianych przestępców znajduje się więcej osób stanowiących wzorce zachowań przestępczych niż w otoczeniu nieprzestępców.

Jak zaznacza Czerwińska-Jakimiuk, najważniejszym ustaleniem związanym z głównym problemem badawczym zawartym w pytaniu „Czy istnieje związek pomiędzy stanem napięcia (różnymi jego rodzajami) i czynnikami ograniczającymi (kontrolą społeczną, zróżnicowanymi powiązaniem), czynnikami sytuacyjno-społecznymi i osobowościowymi a przestępczością młodocianych?” jest fakt, że w populacji młodocianych sprawców przestępstw akt przestępczy spowodowany jest występowaniem stanu napięcia dotyczącego różnych sfer życia jednostki (np. sfery psychicznej, społecznej, materialnej). Okazało się również, że

sprawców przestępstw, w porównaniu z młodzieżą nieprzestępczą, charakteryzują: po pierwsze: większe poczucie braku lub wadliwie sprawowanej kontroli społecznej ze strony rodziny, szkoły, brak lub niski poziom aspiracji i oczekiwań związanych z dalszą edukacją, po drugie: większa liczba kontaktów z osobami przestępczymi (rówieśnikami), po trzecie: niższa samoocena oraz bardziej zewnętrzna atrybucja przyczyn własnych niepowodzeń, polegająca na tendencji do obwiniania otoczenia za ich wystąpienie. W stosunku do kryminogennego wpływu negatywnych czynników ściśle związanych z problemem transformacji społeczno-ustrojowej ustalono, że stanowią one istotny predyktor przestępczości agresywnej młodzieży. Autorce udało się uzyskać rezultaty badań korespondujące z wynikami otrzymanymi w badaniach populacji amerykańskiej. W analizie regresji wielokrotnej okazało się, że najważniejszymi predyktorami przestępczości są: negatywne zdarzenia życiowe, niski poziom celów edukacyjnych oraz przeszkody życiowe (długoterminowe konflikty ze znaczącymi innymi)⁹⁴.

Dotychczasowe badania polskie wykorzystujące twierdzenia teorii napięcia w odniesieniu do młodocianych osób popełniających czyny karalne koncentrują się na populacji męskiej. Dlatego też w badaniu własnym autora⁹⁵ uwzględniono zmienną płci. Jako podstawę podziału badanych osób ze względu na płeć przyjęto badania Agnew i White z 1992 r. oraz badania Broidy i Agnew z 1997 r. sugerujące, że dziewczęta mniej niż chłopcy podlegają napięciu powodującemu wybór przestępczej drogi zachowania. Badania przeprowadzono na przełomie czerwca i lipca 2015 r. Objęto nimi 133 nieletnich z zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich stanowiących grupę kryterialną oraz 133 uczniów ze szkół licealnych stanowiących grupę kontrolną. Łącznie przebadano 52 dziewcząt i 81 chłopców z grupy kryterialnej oraz 66 dziewcząt i 67 chłopców z grupy kontrolnej. W chwili badania respondenci mieli od 16 do 18 lat. Podstawowym celem przeprowadzonego badania było określenie istniejących różnic w nasileniu podejmowanych zachowań naruszających normy prawne i społeczne, ogólnego poczucia napięcia (i jego rodzajów), kontroli społecznej, kontaktów w środowisku przestępczym oraz istniejących korelacji między powyższymi zmiennymi a zachowaniami naruszającymi normy prawne i społeczne wśród badanej młodzieży.

⁹⁴ E. Czerwińska-Jakimiuk, *Przestępczość młodocianych. Interpretacja...*, op. cit. s. 76 i n.; por. eadem, *Przestępczość młodocianych w okresie transformacji społeczno-ustrojowej w Polsce. Analiza zjawiska w świetle ogólnej teorii napięcia Roberta Agnew* [Juvenile delinquency in the period of social and political transformation in Poland. Interpretation of the phenomenon in the light of the general strain theory of Robert Agnew], „Prace Katedry Socjologii Norm, Dewiacji i Kontroli Społecznej” 2011, nr 12, s. 101–126; eadem, *Youth crime. An empirical test of Robert Agnew's general strain theory*, „Problems of Forensic Sciences” 2011, t. 86, s. 114–126.

⁹⁵ Opisane wyniki stanowią wycinek studium empirycznego odnoszącego się wyłącznie do teorii napięcia R. Agnew. Wyniki te stanowią część nieopublikowanej rozprawy doktorskiej pt. *Uwarunkowania zachowań agresywnych adolescentów naruszających normy społeczne w świetle teorii napięcia Roberta Agnew. Studium empiryczne z zakresu pedagogiki resocjalizacyjnej*, obronionej na Wydziale Nauk Pedagogicznych Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w lutym 2019 r.

W badaniu wykorzystano Skalę Nieprzystosowania Społecznego typu self-report⁹⁶ (*Delinquency and Drug Use Measures*), adaptowaną przez Ewę Czerwińską-Jakimiuk⁹⁷, mającą na celu ustalenie rodzaju, liczby oraz częstotliwości zachowań dewiacyjnych, których dopuścili się respondenci, na podstawie ich własnych deklaracji, oraz Kwestionariusz Poczucia Napięcia i Czynników Ograniczających autorstwa Czerwińskiej-Jakimiuk⁹⁸.

W celu zwiększenia poczucia bezpieczeństwa badanych, a tym samym stworzenia warunków sprzyjających uzyskaniu szczerych i rzetelnych odpowiedzi, stwierdzenia kwestionariuszy poprzedzono instrukcją, w której zaakcentowano dobrowolny i w pełni anonimowy charakter badań. Respondenci w razie jakichkolwiek wątpliwości mogli korzystać z wyjaśnień badacza. Przeciętny czas wypełniania kwestionariuszy wynosił 35 minut w obu grupach osób badanych. Uzyskane dane ilościowe poddano analizie statystycznej za pomocą pakietu SPSS 24.0, wykorzystanego w celu wykazania istniejących różnic, korelacji i predyktorów zachowań naruszających normy prawne i społeczne.

W badaniu zastosowano dobór grup równoważnych, czyli celowy wybór spośród dwóch zbiorowości najbardziej do siebie podobnych, dbając również o porównywalne liczebności obydwu grup i losując uczestników grupy kontrolnej. W próbie kryterialnej nadreprezentowana jest grupa dziewcząt, pomijana w dotychczasowych badaniach polskich⁹⁹ odnoszących się do młodzieży popełniającej czyny karalne z wykorzystaniem teorii napięcia Roberta Agnew. Jak podkreśla Mieczysław Łobocki, w celowym doborze próby

zwykle dobiera się do badań – zarówno jakościowych, jak i ilościowych – jakąś szkołę lub placówkę opiekuńczo-wychowawczą. Wynika to najczęściej z istniejących realiów i warunków, w jakich znajduje się badacz. Często uzależniony jest od zgody wyrażonej na badania przez dyrektora szkoły lub placówki opiekuńczo-wychowawczej. Toteż w badaniach pedagogicznych nie

---

⁹⁶ W pierwotnej formie wykorzystanej przez R. Agnew i H. White (*An empirical...*, op. cit., s. 484) kwestionariusz zawierał 13 itemów, a respondenci byli pytani o częstotliwość zaangażowania w różne akty przestępcze w ciągu ostatnich trzech lat. Podobnie jak w badaniach Agnew i White częstotliwość danego rodzaju zachowania ujęto w przedziale od „0 – nigdy” do „10 razy lub więcej”. Dla celów niniejszej pracy liczbę pytań rozszerzono do łącznej liczby 23 pytań (22 pytania uwzględniające bójki, napady, włamanie, kradzieże, kradzieże aut, akty wandalizmu, wagarowanie, ucieczki z domu, picie alkoholu, używanie alkoholu, udział w pobiciu, sprzedawanie narkotyków, uderzenie rodzica, uderzenie nauczyciela, samookaleczenia, próby samobójcze, uderzenie kogoś bez konkretnej przyczyny, dręczenie psychiczne słabszych kolegów [wyśmiewanie, obrażanie], dręczenie fizyczne słabszych kolegów [pchanie, szturchanie, kopanie], dręczenie zwierząt oraz jedno pytanie dotyczące motywu podejmowanych zachowań nieakceptowanych społecznie).

⁹⁷ E. Czerwińska-Jakimiuk, *Przestępczość młodocianych. Interpretacja...*, op. cit., s. 90 i n.

⁹⁸ Ibidem.

⁹⁹ Badania te opisano w podpunkcie 7.2.

sposób nie docenić celowego doboru badanych osób i terenu badań. Niekiedy zaś dobór taki staje się niemal koniecznością¹⁰⁰.

Zrealizowane badania empiryczne pozwoliły stwierdzić, że płeć oraz przynależność do grupy istotnie różnicuje osoby badane w zakresie podejmowanych zachowań naruszających normy prawne oraz społeczne. Uzyskane dane empiryczne potwierdziły statystycznie istotną różnicę występowania objawów nieprzystosowania społecznego w badanych grupach z przewagą ich występowania w grupie kryterialnej, co oczywiście nie powinno dziwić z uwagi na fakt, iż młodzież z tej grupy przebywa w zakładzie resocjalizacyjnym na podstawie stwierdzonego popełnionego czynu naruszającego normy prawne i społeczne oraz wykazuje bogatszą ujawnioną historię życia związaną z nieprzestrzeganiem tych norm. Okazało się również, że najwyższą średnią (ograniczając się do trzech najwyższych wyników) występowania danego zachowania w grupie młodzieży z zakładów resocjalizacyjnych stwierdzono w odniesieniu do zachowań oscylujących wokół kradzieży rzeczy drobnych do 100 zł (np. książki, alkoholu, słodyczy), udziału w bójce oraz kradzieży rzeczy drogocennych, np. auta czy biżuterii. W populacji uczniów z grupy kontrolnej najwyższe wyniki uzyskano względem zachowań (ograniczając się do trzech najwyższych wyników) obejmujących uderzenie rodzica, dręczenie zwierząt oraz uderzenie nauczyciela. Należy zauważyć, że zachowania te uzyskały najniższe wyniki w grupie kryterialnej. Na podstawie wyników dwuczynnikowej analizy wariancji w modelu międzygrupowym w grupie kontrolnej ustalono brak istotnych różnic dotyczących poziomu podejmowanych zachowań naruszających normy społeczne pod względem zmiennej płci. Z kolei w grupie kryterialnej dziewczęta są statystycznie istotnie bardziej skłonne do podejmowania zachowań naruszających normy prawne i społeczne niż chłopcy. Ponadto w celu ukazania, jaki procent całkowitej wariancji zmiennej zależnej (zachowania naruszające porządek prawny i społeczny) jest wyjaśniany przez dany efekt (grupa, płeć, grupa i płeć), obliczono siłę efektów (eta-kwadrat). Uzyskane dane dały podstawy do stwierdzenia, że czynnik płci istotnie statystycznie lub na poziomie tendencji różnicuje chłopców i dziewczęta względem następujących zdarzeń: akty wandalizmu, ucieczki z domu, używanie narkotyków typu LSD, amfetamina (na poziomie tendencji), sprzedaż narkotyków (na poziomie tendencji), samookaleczenia, próby samobójcze, dręczenie psychiczne słabszych kolegów (na poziomie tendencji). Efekt interakcji grupa i płeć na poziomie istotnym statystycznie lub na poziomie tendencji uwidocznił się w związku z następującymi zdarzeniami: akty wandalizmu, ucieczki z domu, używanie narkotyków typu marihuana, używanie narkotyków typu LSD, amfetamina, udział w pobiciu (na poziomie tendencji), sprzedaż narkotyków (na poziomie tendencji), samookaleczenia, próby samobójcze, uderzenie kogoś bez konkretnej

---

¹⁰⁰ M. Łobocki, *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych* [Introduction to the Methodology of Research on Education], Impuls, Kraków 2004, s. 180.

przyczyny, dręczenie psychiczne słabszych kolegów. Wśród zmiennych niewykazujących istotnych zależności ze względu na czynnik płci lub grupę i płeć (efekt interakcyjny) znalazły się takie zdarzenia, jak: udział w napadzie, kradzież rzeczy drobnych do 100 zł, kradzież rzeczy drogocennych, włamanie, picie alkoholu, uderzenie nauczyciela, uderzenie rodzica, dręczenie fizyczne słabszych kolegów (popychanie, szturchanie, kopanie), dręczenie zwierząt oraz straszenie bronią lub innymi ostrymi narzędziami.

W związku z drugim pytaniem badawczym hipoteza zakładająca, że płeć oraz przynależność do grupy istotnie różnicuje osoby badane z obydwu grup w zakresie nasilenia ogólnego poczucia napięcia i jego rodzajów, została częściowo potwierdzona. Uzyskano dane sugerujące, że w nasileniu ogólnego poczucia napięcia chłopcy i dziewczęta z grupy kryterialnej oraz kontrolnej nie różnią się istotnie między sobą. Zgromadzone wyniki dotyczące poszczególnych skal napięcia pozwoliły stwierdzić, że młodzież z grupy kryterialnej w przeciwieństwie do rówieśników z grupy kontrolnej znacznie częściej doświadcza różnych rodzajów negatywnych zdarzeń życiowych, napięcia związanego z różnymi rodzajami przeszkód życiowych, napięcia będącego konsekwencją negatywnych stosunków z dorosłymi (nauczycielami, rodzicami), napięcia wynikającego z konfliktów między rodzicami, napięcia spowodowanego problemami w najbliższym środowisku, napięcia związanego z brakiem powodzenia u płci przeciwnej oraz napięcia związanego z niepewnością przyszłej roli zawodowej. Potwierdzenie zakładanych różnic między badanymi grupami stwierdzono w odniesieniu do siedmiu z ośmiu skal napięcia, takich jak: negatywne zdarzenia życiowe, przeszkody życiowe, negatywne stosunki z nauczycielami, negatywne stosunki z rodzicami, konflikty między rodzicami, problemy w najbliższym środowisku oraz niepewność przyszłej roli zawodowej. Nie stwierdzono istotnych różnic między badanymi grupami w zakresie poczucia napięcia dotyczącego przekonania o braku powodzenia u płci przeciwnej.

W odniesieniu do ogólnego poziomu napięcia ustalono, że przynależność do grupy istotnie różnicuje osoby badane względem tej zmiennej. Średnia występowania ogólnego poczucia napięcia w grupie badawczej (średnia ranga = 157.27) jest statystycznie wyższa (wynik testu U Manna-Whitneya $Z = -5.04$; $p < 0.01$) w porównaniu z grupą kontrolną (średnia ranga = 109.73). Wyniki dały również podstawy do stwierdzenia, że chłopcy z grupy kryterialnej i kontrolnej (w porównaniu z dziewczętami z tych grup) względnie częściej doświadczają napięcia dotyczącego negatywnych stosunków z nauczycielami, a co za tym idzie – to chłopcy relatywnie częściej niż dziewczęta doświadczają subiektywnego przekonania o byciu obrażanym i ośmieszanym przez nauczycieli, byciu częściej karconym przez nauczycieli oraz subiektywnym poczuciu niesprawiedliwości. Wynik ten daje podstawy, aby sądzić, iż napięcie, jako rozbieżność między zasadą sprawiedliwości a rzeczywistymi osiągnięciami, istotnie charakteryzuje młodzież. Z kolei dziewczęta z grupy kryterialnej relatywnie częściej niż chłopcy z tej grupy doświadczają napięcia wynikającego z negatywnych zdarzeń życiowych, takich jak: śmierć

matki, śmierć ojca, śmierć brata/siostry, własna choroba, choroba członka rodziny, choroba innej bliskiej osoby (przyjaciela, kuzyna), rozwód rodziców, utrata pracy przez jednego z rodziców, karalność sądowa jednego z rodziców, karalność sądowa rodzeństwa, bycie ofiarą przemocy w rodzinie, nagła zmiana miejsca zamieszkania, nagła zmiana szkoły, zawieszenie w prawach ucznia w szkole, wyrzucenie ze szkoły, powtarzanie klasy, szykanowanie ze strony nauczycieli, odrzucenie przez grupę rówieśniczą, nieszczęśliwe zauroczenie oraz bycie ofiarą przestępstwa. Uzyskane dane unaocznily również, że dziewczęta z grupy kontrolnej w przeciwieństwie do chłopców z tej grupy relatywnie częściej doświadczają poczucia napięcia wynikającego z przekonania o braku powodzenia u płci przeciwnej subiektywnie uzasadnianego słabymi wynikami w sporcie oraz poczuciem noszenia ubrań gorszej jakości niż inni (przeciwnie niż w populacji dziewcząt z grupy kryterialnej, gdzie nie stwierdzono istotnych różnic między chłopcami a dziewczętami w obszarze tego typu napięcia).

Dane empiryczne częściowo potwierdziły, że płeć oraz przynależność do grupy istotnie różnicują osoby badane w zakresie występowania czynników ograniczających (kontroli społecznej, braku kontaktów w środowisku przestępczym – zróżnicowanych powiązań). Stwierdzono, że młodzież z grupy kryterialnej znacznie częściej niż młodzież z grupy kontrolnej doświadcza braku (lub wadliwie sprawowanej) kontroli społecznej dotyczącej: przywiązania rodziców do dzieci, przyzwolenia ze strony rodziców, satysfakcji z powodu uczęszczania do szkoły, przywiązania do rówieśników, braku (lub wadliwie sprawowanej) kontroli społecznej dotyczącej czasu poświęcanego na naukę w domu oraz regularnego kończenia poszczególnych szczebli nauki szkolnej oraz braku (lub wadliwie sprawowanej) kontroli społecznej dotyczącej utrzymywania powiązań i kontaktów z osobami/rówieśnikami przejawiającymi zachowania świadczące o nieprzystosowaniu społecznym, demoralizacji, zaangażowaniu w przestępczość i narkomanię. Dodatkowo stwierdzono, że populacja chłopców z grupy kryterialnej oraz kontrolnej częściej przejawia brak zadowolenia z faktu przebywania w szkole i przekonanie, że jej ukończenie nie będzie miało żadnego znaczenia w przyszłości. Ponadto nie udało się potwierdzić w całości założenia dotyczącego kontaktów w środowisku przestępczym. Uzyskane dane wykazały, że tylko chłopcy z grupy kontrolnej (a nie, jak zakładano, również z grupy kryterialnej) wykazują wyższą częstotliwość podejmowanych kontaktów z osobami przejawiającymi zachowania świadczące o nieprzystosowaniu społecznym, demoralizacji, zaangażowaniu w przestępczość, alkoholizm i narkomanię niż dziewczęta z tej grupy. W grupie kryterialnej dziewczęta wykazały wyższą średnią kontaktów z osobami naruszającymi normy prawne i społeczne niż chłopcy z tej grupy.

W celu analizy istniejących zależności między zmiennymi niezależnymi a zmienną zależną badaną grupę młodzieży z zakładów resocjalizacyjnych oraz uczniów podzielono ze względu na zmienną płci. Na podstawie wartości współczynnika R Spearmana ustalono, że wśród dziewcząt z obydwu grup (kryterialna

i kontrolna) nie stwierdzono żadnych istotnych korelacji skal napięcia ze zmienną zależną (zachowania naruszające normy prawne i społeczne) w przeciwieństwie do chłopców z tych grup, względem których otrzymano dodatnie korelacje skal napięcia z zachowaniami naruszającymi normy prawne i społeczne. Wynik ten dał podstawy do przyjęcia drugiej hipotezy szczegółowej postawionej w tym obszarze badawczym. W odniesieniu do chłopców z grupy kryterialnej stwierdzono dwie dodatnie korelacje z zakresu skal napięcia dotyczące negatywnych zdarzeń życiowych oraz negatywnych stosunków z nauczycielami. Na podstawie uzyskanych danych stwierdzić można, że:

- im większa liczba stresujących, traumatycznych zdarzeń w życiu jednostki (skala „negatywne zdarzenia życiowe” – napięcie jako rezultat pozbawienia jednostki pozytywnie wartościowanych bodźców), tym relatywnie wyższy poziom zaangażowania w zachowania naruszające normy prawne i społeczne (korelacja dodatnia) wśród chłopców z grupy kryterialnej;
- im więcej negatywnych reakcji ze strony nauczycieli w sytuacji napotkania trudności w nauce (napięcie jako rozbieżność pomiędzy zasadą sprawiedliwości a rzeczywistymi osiągnięciami), tym przeciętnie wyższy poziom zaangażowania w zachowania naruszające normy prawne i społeczne (korelacja dodatnia) wśród chłopców z grupy kryterialnej.

W odniesieniu do uzyskanych zależności między czynnikami ograniczającymi (kontrolą społeczną, kontaktami w środowisku przestępczym) a nasileniem zachowań naruszających normy prawne wśród dziewcząt i chłopców z obydwu badanych grup (kryterialna vs kontrolna) uzyskano wyniki sugerujące istotne różnice między badanymi grupami. W grupie kryterialnej stwierdzono trzy ujemne korelacje wymiarów kontroli społecznej ze zmienną zależną. Uzyskane korelacje w grupie kryterialnej dały podstawy, aby sądzić, iż niższemu poziomowi braku satysfakcjonujących relacji z rówieśnikami (skala „przywiązanie do rówieśników”) odpowiada przeciętnie większe nasilenie podejmowanych zachowań naruszających normy prawne i społeczne (korelacja ujemna), a niższej liczbie godzin nauki w ciągu dnia oraz w ciągu tygodnia odpowiada przeciętnie większe nasilenie podejmowanych zachowań naruszających normy prawne i społeczne (korelacja ujemna). W odniesieniu do grupy kontrolnej stwierdzono wyłącznie jedną ujemną korelację dotyczącą satysfakcji z powodu uczęszczania do szkoły. Dane te dały podstawy, aby sądzić, że niższemu przywiązaniu jednostki do szkoły oraz niższemu przekonaniu, iż jej ukończenie zaprocentuje w przyszłości (skala „satysfakcja z powodu uczęszczania do szkoły”), towarzyszy przeciętnie wyższy poziom zaangażowania w zachowania naruszające normy społeczne. Dodatnią korelację w grupach kryterialnej i kontrolnej stwierdzono również względem skali dotyczącej utrzymywania kontaktów z osobami przejawiającymi zachowania świadczące o nieprzystosowaniu społecznym, demoralizacji, zaangażowaniu w przestępczość, alkoholizm i narkomanię, co dało podstawy do stwierdzenia: im więcej kontaktów

z osobami naruszającymi normy prawne i społeczne w życiu młodzieży, tym względnie wyższe prawdopodobieństwo zaangażowania w zachowania naruszające normy prawne i społeczne (w grupie kryterialnej) oraz zachowań naruszających normy społeczne (w grupie kontrolnej). Dane te dały podstawy do potwierdzenia drugiej hipotezy szczegółowej postawionej w tym obszarze badawczym. Korelacja ta wykazała istotność statystyczną wśród dziewcząt i chłopców z grupy kryterialnej oraz wyłącznie wśród chłopców z grupy kontrolnej.

Ponadto w odniesieniu do grupy kryterialnej, podobnie jak zrobili to Agnew i White, przeprowadzono analizę regresji metodą krokową, w której jako zmienną zależną przyjęto zachowania naruszające porządek prawny i społeczny. Wśród badanych predyktorów znalazły się skale z zakresu napięcia, kontroli społecznej, kontaktów w środowisku przestępczym, wiek oraz płeć. Zastosowanie analizy regresji krokowej pozwoliło (po wyeliminowaniu nieistotnych predyktorów) na wprowadzenie do modelu tylko tych zmiennych niezależnych, które istotnie przewidują zmienną zależną. Opierając się na uzyskanym wyniku regresji, można stwierdzić, iż wyłącznie jeden predyktor najistotniej przewiduje zachowania naruszające normy prawne i społeczne wśród młodzieży z zakładów resocjalizacyjnych, co uprawnia do wniosku, że wzrost utrzymywanych kontaktów z osobami przejawiającymi zachowania świadczące o nieprzystosowaniu społecznym, demoralizacji, zaangażowaniu w przestępczość, alkoholizm i narkomanię (kontakty w środowisku przestępczym) przewiduje wzrost poziomu podejmowania zachowań naruszających normy prawne i społeczne wśród młodzieży z grupy kryterialnej. Uzyskany wynik daje podstawy, aby sądzić, iż trzeci typ napięcia proponowany przez Roberta Agnew – napięcie jako prezentacja negatywnych bodźców, dotyczące kontaktów z osobami naruszającymi normy prawne – najistotniej przewiduje zmienną zależną wśród młodzieży z zakładów resocjalizacyjnych.

Uzyskane wyniki regresji potwierdziły założenia teorii zróżnicowanych powiązań Edwina Sutherlanda mówiącej, iż zasadnicza część procesu uczenia się zachowania przestępczego odbywa się w obrębie grup pierwotnych. Zachowanie przestępcze jest zachowaniem wyuczonym, a samo uczenie się zachowania przestępczego następuje w toku interakcji z innymi osobami w procesie komunikowania się. Podstawowym założeniem teorii zróżnicowanych powiązań jest przekonanie, że człowiek zachowań patologicznych uczy się tak samo, jak uczy się zachowań zgodnych z normami. Zachowania niezgodne z normą prawną i społeczną przejmowane są przez młodzież (w wyniku uczenia się poprzez modelowanie, co podkreśla teoria uczenia się Alberta Bandury), która stopniowo angażuje się w aktywność naruszającą porządek prawny. Internalizacja wzorów zachowań społecznie nieakceptowanych, jak już wielokrotnie podkreślano w literaturze fachowej, następuje głównie poprzez kontakt z grupą społeczną uznającą wzory zachowań odbiegające od norm społecznie pożądanых. Potwierdzenie odnaleźć można również w teorii kontroli Trávisa Hirschiego, wedle której zachowanie dewiacyjne jest rozumiane jako konsekwencja zaburzonych więzi społecznych.

Podsumowanie

Biorąc pod uwagę charakter rzeczywistości społecznej, w jakiej młodzież internalizuje wartości oraz normy społeczne, należy zwrócić uwagę, że ze względu na rodzaj grupy jednostka może doświadczyć wielu napięć, których implikacją jest rozwój zaburzeń w zachowaniu. Każda grupa społeczna może stać się „terenem”: podtrzymywania zaburzenia wykształconego w toku wadliwej socjalizacji, podtrzymywania już istniejącego zaburzenia przy jednoczesnym rozwoju nowych zaburzeń oraz wygaszania wcześniej nabytych zaburzeń w zachowaniu przy jednoczesnym generowaniu nowych negatywnych form zachowania. We współczesnej literaturze znajdujemy dobrze ugruntowane poglądy wskazujące na istotne powiązania różnorodnych form dewiacji młodzieży z problemami występującymi w grupach rówieśniczych. Zdaniem Bronisława Urbana w grupie rówieśniczej występuje proces uczenia się i psychologicznego wzmocnienia zachowań dewiacyjnych. W procesie tym szczególnie doniosłe są relacje, jakie zachodzą w parach przyjacielskich oraz w tych oddziaływaniach grupy, które pośredniczą między wpływem czynników rodzinnych (dysfunkcją rodziny) a zachowaniem dewiacyjnym w adolescencji. W wyjaśnieniu procesu negatywnej socjalizacji kluczowym problemem jest kwestia funkcji rodziny, a zwłaszcza braku kontroli rodziców poza rodzinnymi zachowaniami dzieci¹⁰¹.

W odróżnieniu od podejścia behawioralnego, zadowalającego się znalezieniem powiązań między określonym rodzajem zaburzenia w zachowaniu (zgeneralizowaną reakcją) a zewnętrznymi czynnikami (zawierającymi właściwości przyczyny), współczesny model badań nad wpływem grupy rówieśniczej na zachowanie dewiacyjne uwzględnia zmienne osobowościowe¹⁰² pośredniczące w relacji grupa – jednostka. Wprowadzenie elementów osobowościowych jest wyrazem wykorzystania założeń psychologii kognitywnej i teorii interakcji. Współcześni badacze, uwzględniając te dominujące obecnie nastawienia teoretyczno-metodologiczne, zwracają uwagę na takie czynniki pośredniczące, jak regulacje emocjonalne i elementy poznawcze odnoszące się do sfery społecznej¹⁰³. Należy podkreślić, że specyfika badań prowadzonych w ostatnich latach polega na integrowaniu tych czynników i elementów, co czyni też m.in. Robert Agnew.

Zjawisko przestępczości nieletnich jako problem społeczny skłania do wnikliwego poznania go ze szczególnym uwzględnieniem czynników warunkujących jego powstanie w kontekście przeżywanego napięcia. Idealnym rozwiązaniem

¹⁰¹ B. Urban, *Zaburzenia dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych* [Deviant Disorders of Youths in Their Peer Interactions], Wydawnictwo UJ, Kraków 2005, s. 45.

¹⁰² Pojęcie „osobowości” może być przy tym używane w odniesieniu do adolescentów tylko z zastrzeżeniem, że rozwój ich osobowości nie został jeszcze zakończony.

¹⁰³ E. Kulawska, *Uwarunkowania i konsekwencje odrzucenia dziecka w wieku szkolnym przez grupę rówieśniczą* [Causes of peer rejection and its consequences for the school age child], „Seminar. Poszukiwania Naukowe” 2013, nr 33, s. 193–207.

interpretacyjnym wydaje się w tym zakresie teoria napięcia Roberta Agnew przedstawiona w niniejszym opracowaniu. Podobne stanowisko wyraża Joanne Kaufman i współautorzy, podkreślając, że podczas gdy większość wyjaśnień przestępczości koncentruje się na procesach mikro- i makrospołecznych, to teoria napięcia Agnew uzupełnia te wyjaśnienia, kładąc nacisk na emocjonalne i motywacyjne procesy psychologiczne, które leżą u podstaw zachowań przestępczych, i wypełniając w ten sposób ważną lukę teoretyczną¹⁰⁴.

Wykorzystanie twierdzeń teorii napięcia Roberta Agnew na gruncie polskim z uwzględnieniem podziału osób badanych na płeć może przyczynić się do wypełnienia istotnej luki teoretycznej oraz do rozwoju dalszych badań oscylujących wokół teorii napięcia przy jednoczesnym uwzględnieniu płci osób nieletnich popełniających czyny karalne.

Bibliografia

- Aberle D.F., *A Note on Relative Deprivation Theory as Applied to Millenarian and Other Cult Movements*, Mouton, The Hague 1962.
- Agnew R., *Foundation for a general strain theory of crime and delinquency*, „Criminology” 1992, t. 30, nr 1, s. 47–88.
- Agnew R., *A general strain theory of community differences in crime rates*, „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1999, t. 36, nr 2, s. 123–155.
- Agnew R., *Neutralizing the impact of crime*, „Criminal Justice and Behavior” 1985, t. 12, nr 2, s. 221–239.
- Agnew R., *Pressured Into Crime. An Overview of General Strain Theory*, Oxford University Press, New York 2006.
- Agnew R., *Reflection on “A Revised Strain Theory of Delinquency”*, „Social Forces” 2012, t. 91, nr 1, s. 33–38.
- Agnew R., *A revised strain theory of delinquency*, „Social Forces” 1985, t. 64, nr 1, s. 151–167.
- Agnew R., Brezina T., *Relational problems with peers, gender, and delinquency*, „Youth & Society” 1997, t. 29, nr 1, s. 84–111.
- Agnew R., Passas N., *The Future of Anomie Theory*, Northeastern University Press, Boston 1997.
- Agnew R., White H., *An empirical test of general strain theory*, „Criminology” 1992, t. 30, nr 4, s. 475–500.

---

¹⁰⁴J.M. Kaufman, J.R. Cesar, S. Thaxton, R. Agnew, *A general strain theory of racial differences in criminal offending*, „The Australian and New Zealand Journal of Criminology” 2008, t. 41, nr 3, s. 421–437.

- Aronson E., Wilson T.D., Akert R.M., *Psychologia społeczna. Serce i umysł* [Social Psychology], Zysk i S-ka, Poznań 1997.
- Bao W.N., Haas A., Pi Y., *Life strain, negative emotions, and delinquency. An empirical test of general strain theory in the People's Republic of China*, „International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology” 2004, t. 48, nr 3, s. 281–297.
- Baron S.W., *Street youth. Unemployment and crime. Is it that simple? Using general strain theory to untangle the relationship*, „Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice” 2008, t. 50, nr 4, s. 399–434.
- Bernard T.J., *Angry aggression among the “truly disadvantaged”*, „Criminology” 1990, t. 28, nr 1, s. 73–96.
- Bielicki E., *Dzieciobójstwo w świetle osobowościowych i społecznych uwarunkowań* [Infanticide in Light of Personality and Social Determinants], Prace Komisji Filozofii i Socjologii, Warszawa–Poznań 1976.
- Bielicki E., *Osobowościowe i społeczne uwarunkowania przestępczości kobiet* [Personality and the Social Determinants of Women's Crimes], UŚ, Katowice 1974.
- Bielicki E., *Poczucie nieegalitarności jako czynnik kryminogenny w przestępczości młodocianych dziewcząt* [Sense of Non-egalitarianism as a Criminogenic Factor in Juvenile Girls' Crimes], BTN – Prace Wydziału Nauk Humanistycznych, Bydgoszcz 1987.
- Blau J., Blau P., *The cost of inequality. Metropolitan structure and violent crime*, „American Sociological Review” 1982, t. 47, nr 1, s. 114–129.
- Boksański Z., Gorlach K., Krauze T., Kwaśniewicz W., *Encyklopedia socjologiczna* [Sociological Encyclopedia], Oficyna Naukowa, Warszawa 2002.
- Botchkovar E., Broidy L., *Accumulated strain, negative emotions and crime. A test of general strain theory in Russia*, „Crime & Delinquency” 2013, t. 59, nr 6, s. 837–860.
- Braithwaite J., *Inequality, Crime and Public Policy*, Routledge and Kegan Paul, London–Boston–Henley 1979.
- Broidy L.M., Agnew R., *Gender and crime. A general strain theory perspective*, „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1997, t. 34, nr 3, s. 275–306.
- Bylica J., *Harmonizując napięcie. Nowe spojrzenie w profilaktyce uzależnień* [Harmonising Tension. A New Approach in Addiction Prevention], Wydawnictwo UJ, Kraków 2010.
- Ciosek M., *Psychologia sądowa i penitencjarna* [Forensic and Penitentiary Psychology], Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2003.
- Cloward R.A., Ohlin L.E., *Delinquency and Opportunity. A Theory of Delinquent Gangs*, Free Press, Glencoe 1960.
- Cohen A.K., *Delinquent Boys. A Culture of the Gang*, Free Press, New York 1955.
- Czerwińska-Jakimiuk E., *Przestępczość młodocianych w okresie transformacji społeczno-ustrojowej w Polsce. Analiza zjawiska w świetle ogólnej teorii napięcia Roberta Agnew* [Juvenile delinquency in the period of social and political transformation in Poland. Interpretation of the phenomenon in the light of the general strain theory of Robert Agnew], „Prace Katedry Socjologii Norm, Dewiacji i Kontroli Społecznej” 2011, nr 12, s. 101–126.

- Czerwińska-Jakimiuk E., *Przestępczość młodocianych. Interpretacja zjawiska w świetle ogólnej teorii napięcia Roberta Agnew* [Youth Crime. Interpretation of the Phenomenon in Light of Robert Agnew's General Strain Theory], Wydawnictwo Naukowe UP, Kraków 2011.
- Czerwińska-Jakimiuk E., *Senses of strain and alienation in a group of young adult offenders. Research findings*, „Problems of Forensic Sciences” 2011, t. 87, s. 228–238.
- Czerwińska-Jakimiuk E., *Youth crime. An empirical test of Robert Agnew's general strain theory*, „Problems of Forensic Sciences” 2011, t. 86, s. 114–126.
- DeLisi M., *How general is general strain theory?*, „Journal of Criminal Justice” 2011, t. 39, nr 1, s. 1–2.
- Dollard J., Doob L.W., Miller N.E., Mowrer O.H., Sears R.R., *Frustration and Aggression*, Yale University Press, New Haven 1939.
- Elliott D., Ageton S., Canter R., *An integrated theoretical perspective on delinquent behavior*, „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1979, t. 16, nr 1, s. 3–27.
- Froggio G., *Strain and juvenile delinquency. A critical review of Agnew's general strain theory*, „Journal of Loss and Trauma” 2007, t. 12, nr 4, s. 383–418.
- Grzyb M., Habzda-Siwiek E., *Płeć a przestępczość. O problemie dysproporcji płci wśród sprawców przestępstw z użyciem przemocy* [Gender and crime. On unequal distribution of sexes in violent offending], „Archiwum Kryminologii” 2013, t. 35, s. 95–135.
- Hoffmann J.P., Su S.S., *The conditional effects of stress on delinquency and drug use. A strain theory assessment of sex differences*, „Journal of Research in Crime & Delinquency” 1997, t. 34, nr 1, s. 46–78.
- Huschka D., Mau S., *Social anomie and racial segregation in South Africa*, „Social Indicators Research” 2006, t. 76, nr 3, s. 467–498.
- Jennings W.G., Piquero N.L., Gover A.L., Pérez D.M., *Gender and general strain theory. A replication and exploration of Broidy and Agnew's gender/strain hypothesis among a sample of southwestern Mexican American adolescents*, „Journal of Criminal Justice” 2009, t. 37, nr 4, s. 404–417.
- Jundziłł E., *Potrzeby psychiczne dzieci i młodzieży. Diagnoza – zaspokojenie* [The Psychological Needs of Children and Adolescents. Diagnosis and Fulfilment], Wydawnictwo UG, Gdańsk 2000.
- Kaufman J.M., *Gendered responses to serious strain. The arguments for a general strain theory of deviance*, „Justice Quarterly” 2009, t. 26, nr 3, s. 410–444.
- Kaufman J.M., Cesar J.R., Thaxton S., Agnew R., *A general strain theory of racial differences in criminal offending*, „The Australian and New Zealand Journal of Criminology” 2008, t. 41, nr 3, s. 421–437.
- Kornhauser R.R., *Social Sources of Delinquency. An Appraisal of Analytic Models*, University of Chicago Press, Chicago 1978.
- Kossowska A., *Funkcjonowanie kontroli społecznej. Analiza kryminologiczna* [The Functioning of Social Control. A Criminological Analysis], Agencja Scholar, Warszawa 1992.

- Kowalczyk M.H., *Zabójcy i mordercy. Czynniki ryzyka i możliwości oddziaływań resocjalizacyjnych* [Killers and Murderers. Risk Factors and Possibilities for Resocialising Treatment], Impuls, Kraków 2010.
- Kowalczyk-Jamnicka M., *Poczucie nieegalitarności a zachowania przestępcze kobiet* [Sense of non-egalitarianism and the criminal behaviour of women] [w:] T. Sołtysiak (red.), *Poczucie nieegalitarności, ubóstwo, bezdomność a zjawiska patologii społecznej w aktualnej rzeczywistości kraju* [Sense of Non-egalitarianism, Poverty, Homelessness, and Social Dysfunction in the Current State of the Country], Wyższa Szkoła Humanistyczno-Ekonomiczna, Włocławek 1999, s. 63–78.
- Kramer R.C., *Poverty, inequality and youth violence*, „Annals of America Academy of Political & Social Science” 2000, t. 567, nr 1, s. 123–139.
- Kulawska E., *Uwarunkowania i konsekwencje odrzucenia dziecka w wieku szkolnym przez grupę rówieśniczą* [Causes of peer rejection and its consequences for the school age child], „Seminare. Poszukiwania Naukowe” 2013, nr 33, s. 193–207.
- Leonard W.M., *A Sociological Perspective of Sport*, Burgess, Minneapolis 1984.
- Lernell L., *Rozważania o przestępstwie i karze na tle zagadnień współczesności* [Reflections on Crime and Punishment against the Backdrop of Contemporary Issues], PWN, Warszawa 1975.
- Lernell L., *Zarys kryminologii ogólnej* [An Outline of General Criminology], Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1973.
- Lewicka-Strzałecka A., *Moralność finansowa konsumentów jako konstrukt teoretyczny i jego empiryczna reprezentacja na przykładzie polskich konsumentów* [Consumer financial morality as a theoretical construct and its empirical representation with regards to Polish consumers], „Przegląd Socjologiczny” 2016, t. 65, nr 3, s. 41–79.
- Łobocki M., *Wprowadzenie do metodologii badań pedagogicznych* [Introduction to the Methodology of Research on Education], Impuls, Kraków 2004.
- Matsumoto D., *The Cambridge Dictionary of Psychology. General Edition*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.
- Mazerolle P., *Gender, general strain, and delinquency. An empirical examination*, „Justice Quarterly” 1998, t. 15, nr 1, s. 65–91.
- Merton R.K., *Social Theory and Social Structure*, Free Press, New York 1957.
- Messner S., Rosenfeld R., *Markets, morality and an institutional anomie theory of crime* [w:] N. Passas, R. Agnew (red.), *The Future of Anomie Theory*, Northeastern University Press, Boston 1997, s. 13–26.
- Moon B., Blurton D., McCluskey J.D., *General strain theory and delinquency*, „Crime & Delinquency” 2008, t. 54, nr 4, s. 582–613.
- Moon B., Hwang H.-W., McCluskey J.D., *Causes of school bullying. Empirical test of a general theory of crime. Differential association theory and general strain theory*, „Crime & Delinquency” 2011, t. 57, nr 6, s. 849–877.
- Moon B., Morash M., *Gender and general strain theory. A comparison of strains, mediating, and moderating effects explaining three types of delinquency*, „Youth & Society” 2014, t. 49, nr 4, s. 484–504.

- Moon B., Morash M., McCluskey C.P., Hwang H.-W., *A comprehensive test of general strain theory. Key strains, situational and trait-based negative emotions, conditioning factors, and delinquency*, „Journal of Research in Crime & Delinquency” 2009, t. 46, nr 2, s. 182–212.
- Mudrecka I., *Z zagadnień pedagogiki resocjalizacyjnej* [Selected Issues of Rehabilitation Pedagogy], Wydawnictwo UO, Opole 2004.
- Murphy D., Robinson M., *The Maximizer. Clarifying Merton's theories of anomie and strain*, „Theoretical Criminology” 2008, t. 12, nr 4, s. 501–521.
- Paternoster R., Mazerolle P., *General strain theory and delinquency. A replication and extension*, „Journal of Research in Crime and Delinquency” 1994, t. 31, nr 3, s. 235–263.
- Patterson B.E., *Poverty, income inequality and community crime rates*, „Criminology” 1991, t. 29, nr 4, s. 755–776.
- Piquero N.L., Sealock M.D., *Gender and general strain theory. A preliminary test of Broidy and Agnew's gender/GST hypotheses*, „Justice Quarterly” 2004, t. 21, nr 1, s. 125–158.
- Posern-Zielińska M., *Źródła relatywnej deprywacji a źródła shakeryzmu* [Sources of relative deprivation and sources of Shakerism], „Etnografia Polska” 1975, nr 2, s. 149–181.
- Pospiszyl I., *Patologie społeczne* [Social Dysfunctions], Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Ravinder B., Jo-Pei T., *Foster youth and crime. Employing general strain theory to promote understanding*, „Journal of Criminal Justice” 2012, t. 40, nr 3, s. 212–220.
- Reber A.S., Reber E.S., *Słownik psychologii* [The Penguin Dictionary of Psychology], Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2008.
- Robertson A.R., Stein J.A., Schaefer-Rohleder L., *Effects of hurricane Katrina and other adverse life events on adolescent female offenders. A test of general strain theory*, „Journal of Research in Crime & Delinquency” 2010, t. 47, nr 4, s. 469–495.
- Rubinsztejn S.L., *Podstawy psychologii ogólnej* [The Basics of General Psychology], Książka i Wiedza, Warszawa 1962.
- Siek S., *Rozwój potrzeb psychicznych, mechanizmów obronnych i obrazu siebie* [The Development of Psychological Needs, Defence Mechanisms, and Self-image], Krajowa Agencja Wydawnicza, Warszawa 1984.
- Siemaszko A., *Granice tolerancji. O teoriach zachowań dewiacyjnych* [Limits of Tolerance. On the Theories of Deviant Behaviour], Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- Simons R.L., Chen Y.F., Stewart E.A., Brody G.H., *Incidents of discrimination and risk for delinquency. A longitudinal test of strain theory with an African American sample*, „Justice Quarterly” 2003, t. 20, nr 4, s. 827–854.
- Sołtysiak T., *Psychospołeczne mechanizmy zachowań przestępczych z uwzględnieniem poczucia nierówności jako czynnika kryminogennego* [Psychosocial Mechanisms

- of Criminal Behaviour, Including a Sense of Inequality as a Criminogenic Factor], Wydawnictwo Uczelniane WSP, Bydgoszcz 1991.
- Stanik J.M., *Psychologia sądowa* [Forensic Psychology], Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2013.
- Szczęsny W.W., *Zarys resocjalizacji z elementami patologii społecznej i profilaktyki* [Overview of Resocialization Theory with Elements of Social Pathology and Prevention], Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003.
- Taranowicz I., *Dewiacja i kontrola społeczna* [Deviation and social control] [w:] A. Majchrowska (red.), *Wybrane elementy socjologii. Podręcznik dla studentów i absolwentów wydziałów pielęgniarstwa i nauk o zdrowiu akademii medycznych* [Selected Elements of Sociology. A Textbook for Students and Graduates of the Nursing and Health Sciences Departments of Medical Schools], Wydawnictwo Czelej, Lublin 2003, s. 195–218.
- Tittle C.R., Broidy L.M., Gertz M.G., *Strain, crime, and contingencies*, „Justice Quarterly” 2008, t. 25, nr 2, s. 283–312.
- Urban B., *Zaburzenia dewiacyjne młodzieży w interakcjach rówieśniczych* [Deviant Disorders of Youths in Their Peer Interactions], Wydawnictwo UJ, Kraków 2005.
- Urban B., *Zaburzenia w zachowaniu i przestępczość młodzieży* [Behavioural Disorders and Juvenile Crime], Wydawnictwo UJ, Kraków 2000.
- Watts S.J., McNulty T.L., *Childhood abuse and criminal behavior. Testing a general strain theory model*, „Journal of Interpersonal Violence” 2013, t. 28, nr 15, s. 3023–3040.
- Yun M., Kim E., Morris R., *Gendered pathways to delinquency. An examination of general strain theory among South Korean youth*, „Youth Violence and Juvenile Justice” 2013, t. 12, nr 3, s. 268–292.